

ZİYADE MİKTAR KAVRAMI VE TOPTAN FİYATLI MALLAR BAĞLAMINDA SATIM AKDİNE ETKİSİ

THE CONCEPT OF EXCESS QUANTITY AND ITS EFFECT ON THE CONTRACT OF SALE IN THE CONTEXT OF WHOLESALE PRICED GOODS

Geliş Tarihi: 15.06.2023 Kabul Tarihi: 19.09.2023

✉ **ABDULLAH ÇAKIR**

DR. ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0002-2514-3855

cakir.abdullah@hotmail.com

ÖZ

Satım akdinde satıma konu olan malın miktarı genelde akitte belirtilir. Ancak bazen malın miktarının akitten sonra akitte belirtilenden daha fazla olduğu görülebilir. Bu durumda ortaya çıkan ziyade miktarın fikhî hükmünün bilinmesi gerekir. Aksi takdirde taraflar nizaya ve tartışmaya düşer. Bu makalede toptan fiyatlı mallarda akitten sonra ortaya çıkan ziyade miktarın fikhî hükmü ve akde tesiri ele alınmaktadır. Bu vesile ile tarafların böyle bir durumda nizaya düşmemesi, satım akitlerinden sonra ortaya çıkabilecek maldaki ziyade miktarlar konusunda müşteri ve satıcının daha dikkatli olması ve akit beyanına bununla ilgili açıklamaların eklenmesinin sağlanması hedeflenmektedir. Bu kazanımlar da sağlıklı akitlerin yapılmasına ve iktisadi istikrara gereken faydayı temin edecektir. Makalede öncelikle dokümantasyon yöntemi izlenerek kaynaklara ulaşılmış, bu kaynaklardaki görüşler ve delilleri tahlil edilip tüme varım ve tündengelim yöntemleriyle fikhî hükümler tespit edilmiştir. Satım akdinin; ziyade miktarın asıl ve vasıf olmasına göre bâtil, fâsit, sahih, lâzım ve gayri lâzım gibi farklı hükümlere sahip olabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Satım Akdi, Ziyade Miktar, Vasıf, Toptan Fiyatlı Mal.

ABSTRACT

In a contract of sale, the quantity of the goods is usually specified in the contract. However, sometimes it may be seen that the quantity of the goods is more after the contract than what was stated in the contract. In this case, it is necessary to know the jurisprudential ruling of the excess amount. Otherwise, the parties will fall into disputes and arguments. This article discusses the jurisprudential ruling of the excess amount that occurs after the contract and its effect on the contract. In this way, it is aimed to prevent the parties from falling into disputes in such a situation, to ensure that the customer and the seller are more careful about the excess amounts in the goods that may arise after the sales contracts, and to ensure that explanations about it are included in the contract declaration. These achievements will provide the necessary benefits for the conclusion of sound contracts and economic stability. In the article, first of all, the documentation method was followed to access the sources, the opinions and evidences in these sources were analyzed, and the fiqh rulings were determined by inductive and deductive methods. As a result, the contract of sale can have the injunction of valid, invalid, void, binding and revocable according to whether the extra amount is original and quality.

Keywords: Fiqh, Sale Contract, Excess Quantity, Qualification, Wholesale Priced Goods.

SUMMARY

In a contract of sale, the quantity of the goods is usually specified in the contract. However, sometimes it may be seen that the quantity of the goods is more after the contract than what was stated in the contract. In this case, it is necessary to know the jurisprudential ruling of the excess amount. Otherwise, the parties will fall into disputes and arguments. This article discusses the jurisprudential ruling of the excess amount that occurs after the contract and its effect on the contract. In such a case, whether the excess amount is from the original or the attribute of the goods determines the level of the effect of the excess amount on the contract. Goods are characterized by two aspects: the essence and the attributes. In order to distinguish between the essence and the attributes of the good, the attribute of the good is defined, and the attributes that fall within the scope of this definition are considered to be the essence of the good, while the attributes that do not fall within the scope of this definition are considered to be the attributes of the good. The essence of a commodity is that which, when present, increases its quality and does not change its name, and when absent, it decreases its quality. According to this definition, in goods that are divisible without damage, the excess quantity is considered to be the essential part of the good, not its attribute, since it does not increase the quality of the good. In the case of goods that cannot be divided without damage, the surplus quantity is considered to be an attribute according to some scholars and an essential feature according to others. In the case of wholesale goods whose units have the same value, if there is a surplus amount after the contract, according to the Hanafis, Malikis, Shafi'is and Hanbalis, the contract is valid and the seller owns the surplus amount. However, if this excess amount appears after the contract in wholesale goods whose units have different values, then the contract is invalid according to the Hanafis and Hanbalis. This is because there is an uncertainty in the goods sold that leads to dispute. In the case of wholesale goods that cannot be divided without damage, if an excess amount appears after

the contract, five different opinions have been put forward regarding the contract and the excess amount. According to the Hanafis, the contract is valid, the excess amount belongs to the customer, and the contract is necessary for the seller. Ali Haydar Efendi said that the necessity of the contract also applies to the customer. The second view is held by the Hanafi scholars al-Nasafi and Qādihan. In their fatwa, they said that in the eyes of the judge, the customer has the right to the surplus, but in the juridical dimension, the seller has the right to the surplus. According to the third opinion, the contract is null and void. Some Shafi'is and some Hanbalis have adopted this third view. According to the fourth opinion, the contract is valid. The customer has contractually acquired the surplus amount. But according to this view, the contract is necessary for the customer but unnecessary for the seller. The Shafi'is have adopted this view. According to the fifth opinion, the contract is valid, the seller owns the surplus and the contract is not necessary for the customer. The customer can either pay the price according to the proportion of the excess in the goods or terminate the contract. The article aims to ensure that the contracting parties do not fall into dispute in such a situation, that they are careful about the excess amounts in the goods that may arise after the sale contracts, and that explanations about it are included in the contract declaration. These achievements will provide the necessary environment for healthy contracts and the necessary benefit to economic stability. In this article, first of all, the sources were accessed by following the documentation method, the opinions and evidences in these sources were analyzed, and jurisprudential rulings were determined by deductive and deductive methods.

GİRİŞ

Satım akdinde malın özellikleri belirtilmektedir. Bununla maldaki bilinmezlikler mümkün mertebe azaltılarak akit sonrası tartışmaların önü kesilmeye çalışılır. Malın miktarı da akitte zikredilen özelliklerdendir. Mal akitten sonra akitte belirtilen miktar kadar çıkarsa bir problem olmaz. Akdin hükümleri taraflarca uygulanır. Ancak bazen akdin mahalli olan malın miktarı akitten sonra satıcının iradesi dışında akitte belirtildiğinden fazla çıkabilir. Bu durumda akdin sıhhati, lüzumu ve ziyade miktarın mülkiyetinin intikali hususlarında fikhî problemler ortaya çıkar. Bu problemlerin araştırılıp şer‘an hükümlerinin tespit edilmeye ihtiyacı vardır. Aksi takdirde bu problemlerle karşılaşan mükellefler İslâm hukukuna uygun amel ve davranışlara aykırı davranıp yanlış düşme durumu ile karşı karşıya kalabilirler. Bu makalede söz konusu problemler ve çözümleri ele alınacaktır. Fakat satıcının iradesi dışında ortaya çıkan ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri malın zarar görmeden bölünüp bölünmemesine ve toptan fiyatla veya birim fiyatla satılmasına göre değişmektedir. Bütün bu türlerde ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri makalenin sınırlarını aşacağı için makale aşağıdaki sorularda belirtilen malın türleri ile sınırlandırılmıştır:

1. Zarar görmeden bölünebilen, birimlerinin kıymetleri aynı olan toptan fiyatlı mallarda akitten sonra ortaya çıkan ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri nedir?
2. Zarar görmeden bölünebilen, birimlerinin kıymetleri farklı olan toptan fiyatlı mallarda akitten sonra ortaya çıkan ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri nedir?
3. Zarar görmeden bölünemeyen, toptan fiyatlı mallarda akitten sonra ortaya çıkan ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri nedir?

Makalenin, toptan fiyatlı olan zarar görmeden bölünebilen veya bölünemeyen mallarda akitten sonra ziyade miktar çıkması halinde meydana gelebilecek tartışmalara çözümler sunarak İslâm hukukuna uygun kararlar alınmasına katkı sağlayacak olması onun önemini

gösteren dikkat çekici faydalarındandır. Bu makale ile yukarda belirtilen malların mahal olduğu akitlerde tarafların *ziyade miktar* konusunda dikkatli olması ve daha sonra çıkabilecek ziyade miktarlar hakkındaki kasıtlarını akitte tartışmaya sebep olmayacak şekilde beyan etmelerinin sağlanması, böylelikle sağlıklı akitler yapılması ve iktisadi istikrar ortamının devamını engelleyen problemlerden bir kısmının ortadan kalkması hedeflenmektedir. Konu ele alınırken öncelikle dokümantasyon yöntemi izlenerek kaynaklara ulaşılmış, bu kaynaklardaki görüşler ve delilleri tahlil edilip tüme varım ve tümdengelim yöntemleriyle fikhî hükümler elde edilmiştir.

Kaynak araştırmasında makalenin konusunu doğrudan ele alan bir çalışmaya ulaşılamamış, zikredilen faydasına binaen akademik alanda bir eksikliğin giderilmesi için bu konu ele alınmıştır. Konu ile dolaylı yoldan ilgisi bulunan geçmiş çalışmalar mevcuttur. Tespit edilebilen söz konusu çalışmalardan ilki Asım Nemir Mahmud Merâabe'nin *Ahkâmü'l-ḥaṭa' fî taṣarrufâti'l-mükellefi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*¹ çalışmasıdır. Bu tezde malın miktarı dışında kalan vasıfları hakkında ortaya çıkan hatalar ele alınmış ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri konularına, bu konudaki görüşler ve delillerine değinilmemiştir.

Bir diğer çalışma Üveys Ateş'in “İslâm Hukukunda Fesih Hakkı Doğuran Bir Sebep Olması Açısından Akitte Yapılan Hata ve Türleri”² çalışmasıdır. Ateş, makalesinde Merâabe'nin tezinde olduğu gibi ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri konularına, bu konudaki görüşler ve delillerine değinilmemiştir.

Üçüncü çalışma ise Ahmet Ekinci'nin “İslâm Borçlar Hukukunda Bedellerin Miktarında Yapılan Değişikliğin Sözleşmeye Etkisi”³ çalışmasıdır. Bu makalede akitten sonra fiyatta ve mebî'de müşteri ve satıcı tarafından yapılan ziyade miktarlar ele alınmıştır. Bu yönüyle elimizdeki makalenin konusu ile benzerlik gösterir. Fakat Ekinci'nin makalesinde ele alınan mebî'deki ziyade miktarlar satıcının iradesi ile yapılan ziyade miktarlardır. Ayrıca zarar görmeden bölünemeyen mallarda ortaya çıkan ziyade miktarlara Ekinci'nin makalesinde değinilmemiştir. Elimizdeki makalede ise mebî'de satıcının iradesi dışında meydana gelen ziyade miktarlar üç tür mal özelinde incelenip görüşlerin ve delillerinin değerlendirmeleri yapılarak tafsilatlı bir şekilde işlenir. Bu

¹ Asım Nemir Mahmud Merâabe, *Ahkâmü'l-ḥaṭa' fî taṣarrufâti'l-mükellefi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Filistin: Camiatu'n-necâhî'l-vataniyye, Külliyyetü'd-Diraseti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 1997).

² Üveys Ateş, “İslâm Hukukunda Fesih Hakkı Doğuran Bir Sebep Olması Açısından Akitte Yapılan Hata ve Türleri”, *Edebali İslâmiyat Dergisi* 2/3 (2018), 47-75.

³ Ahmet Ekinci, “İslâm Borçlar Hukukunda Bedellerin Miktarında Yapılan Değişikliğin Sözleşmeye Etkisi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 389-422.

açından elimizdeki makale Ekinci'nin makalesinin *ziyade miktar* hakkında değinmediği konuları tamamlayan bir makaledir.

1. Satılan Malda Ortaya Çıkan Ziyade Miktar

Ziyadenin (زيادة) sözlük manası fazlalıktır.⁴ *Miktar* (مقدار) kelimesi *Kitâbu'l- 'Ayn*'da *qadr* (قَدْر) kelimesi ile *qadr* kelimesi de bir şeyin ulaştığı sınır şeklinde tanımlanmaktadır.⁵ *el-Mu 'cemü'l-vasîf* sözlüğünde “miktar”, bir şeyin tane veya ağırlık yahut hacim ya da alan olarak karşılığı manasındadır.⁶ Mesela “beş tane kalem” sözündeki beş tane, “beş kilo şeker” sözündeki beş kilo, “beş litre yağ” sözündeki beş litre, “yüz metre kare ev” sözündeki yüz metre kare miktardır. Ziyade ve miktar kelimelerinin terim manaları sözlük manalarından farklı değildir. Çünkü fıkıh kitaplarında ziyade⁷ ve miktar⁸ kelimelerinin sözlük manalarında kullanılmış olduğu görülmektedir.

Bir maldaki miktarın ziyade olduğu o akitte belirtilen miktara göre belirlenir. Eğer akitte malın miktarı belirlenmemişse maldaki miktarın ziyade olduğu tespit edilemeyeceği için akitten sonra ölçülen malda ziyade miktarın varlığından bahsedilemez. Bu sebeple maldaki *ziyade miktar* meselesi akitte miktarı belirlenen ve akitten sonra bu miktarın belirlenenden fazla olması ile alakalıdır.

Yukardaki açıklamalardan hareketle miktarın tanımı şu şekilde belirir: *Malın miktarı onun birimlerinin toplamının ölçüdeki değeridir.* Mesela bir sürüde yüz koyun varsa bu “sürü”nün ölçüdeki değeri yüz tanedir. Çünkü tane bir ölçü birimidir. Örnekteki tane biriminin toplamı yüzdür. Aynı şekilde bir kapta beş litre süt varsa bu sütün birimlerinin toplamının oluşturduğu ölçüdeki değeri beş litredir. Bu onun miktarıdır. Buradan ziyade *miktarın* tanımı da şu şekilde kendisini gösterir: *Ziyade miktar malın akitte belirlenenden fazla çıkan miktarıdır.* Yani fazla çıkan birimlerinin toplamının ölçüdeki değeridir.

⁴ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu 'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979), “zyd”, 3/40.

⁵ Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î (Beirut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), “kdr”, 5/113.

⁶ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu 'cemü'l-vasîf* (b.y.: Daru'd-Da' ve, ts.), “kdr”, 2/719.

⁷ Alâ'uddîn Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Haşkefî ed-Dimeşkî Alâ'uddîn el-Haşkefî, *ed-Durru'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve câmi'i'l-bihâr*, thk. 'Abdulmun'im Halîl İbrâhîm (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 235.

⁸ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, thk. 'İşmetullâh 'Înâyetullah Muhammed vd. (Beirut; Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 1431/2010), 3/122; Ebû Sa'îd Halef b. Ebi'l-Kâsım Muhammed el-Ezdî İbnü'l-Berâzî'î, *et-Tehzîb fî İhtîşâri'l-Müdevvene*, thk. Muhammed Emîn (b.y.: Dâru'l-Buhûs, 1423/2002), 3/462; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu ' Şerhu'l-Muhezzeb* (b.y.: y.y., ts.), 11/474.

“Miktar” kelimesi tanımın cinsidir. Bununla ziyade miktarın, miktar cinsinin bir türü olduğu belirtilmiştir. “Akitte belirlenen” kaydı ile akitte belirlenmediği halde ziyade olduğu iddia edilen miktarlar ziyade miktarın kapsamı dışında bırakılmıştır. Mesela bir ton olduğu düşünülerek göz kararı satılan bir yığın buğday satıldıktan sonra bir ton yüz kilo olduğu ortaya çıksa bu yüz kilo *ziyade miktar* değildir ve akitte *ziyade miktar* problemi oluşmamıştır. Ancak akitte “Bu yığın buğday bir tondur” denirse akitten sonra da bir ton yüz kilo olduğu ortaya çıkarsa bu durumda yüz kilo ziyade miktardır. Bu ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri bir problemdir. Bunun hükmünün fıkhen tespit edilmesi gerekmektedir.

Tanımdaki “fazla çıkan” kaydı ile satıcının akitten sonra kasten *mebî*’ye eklediği ve *mebî*’ üzerinde büyümesi ve çoğalması gibi sebeplerle meydana gelen ziyade miktarlar dışarda bırakılmıştır. Bu kayıt ile malın teslim edildiği andaki mevcut miktarı ve akitte zikredilen miktarı arasındaki uyumsuzluk sebebiyle kendisinde ziyade miktar çıkan mallar kastedilmiştir.

Hacim ölçüsü olan litre ve diğer kaplarla ölçülen mallar mekîlattandır.⁹ Mesela akitte yüz litre olarak belirlenen bir süt akitten sonra yüz on litre çıkarsa on litre ziyade miktardır. Tane ile ölçülen mallar ma’dûdattan olan mallardır.¹⁰ Mesela bir kutu içinde on tane olduğu söylenen kalemler akitten sonra on üç tane çıkarsa bu üç tane ziyade miktar olur. Aynı şekilde ölçüsü uzunluk olan mezzûattan olan mallar da böyledir.¹¹ Mesela akitte on metre olduğu belirtilen bir kumaş akitten sonra on üç metre çıkarsa üç metre ziyade miktar olur.

Mal, asıl ve vasıflarıyla satım akdinin mahalli olur. Malın aslının mülkiyeti satım akdiyle, akitte zikredilmeyen vasıflarının mülkiyeti ise malın aslına tabi olarak müşteriye intikal eder.¹² Malın miktarının onun aslından veya vasfından olup olmaması ziyade miktarın hükmünü ve akde nasıl tesir ettiğini ortaya çıkartır. Bu sebeple malın aslını ve vasfını ayırmak için tanımlarının tespit edilmesi gerekmektedir.

2. Satılan Malda Asıl ve Vasıf Ayrımı

Vasf (وَصْف) kelimesi sözlükte “va-sa-fe” (وَصَفَ) fiilinin mastarıdır. Ancak vasıf kelimesi yine aynı kökten türetilen ve isim olan “*sife*” (صِفَة) manasına kullanılmıştır. *Sife* ise sözlükte bir şeyin ayrılmaz emaresi olarak tarif edilmektedir.¹³ Buna göre vasfın da sözlük manasının bir şeyin ayrılmaz emaresi olduğu söylenebilir.

⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar, 2010), “Mekîl”, 357.

¹⁰ Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, “Ma’dûdât”, 332.

¹¹ Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, “Mezzû”, 375.

¹² Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Ebû Bekir el-Ferğânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*, thk. Tallâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 3/25.

¹³ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, “vsf”, 6/115.

Serahsî (ö. 483/1090 [?]) malın vasfını aslından ayırmak için malda isim değişikliğine sebep olup olmamasına bakmıştır. Ona göre eğer özellik malın ismini değiştiriyor ona yeni bir isim kazandırıyor bu özellik malın vasfı değil onun aslıdır.¹⁴ Yani Serahsî'ye göre malın vasfında ziyade hâsıl olduğunda eğer malın ismi değişiyorsa bu durumda bu vasfı *asıl* hükmünde olur. İbn Nüceym (ö. 1005/1596) *en-Nehru'l-fâik* adlı eserinde ise malın vasfını şöyle tanımlamıştır: “Varlığı bir malın fiyatını artırıyor ve yokluğu da fiyatını düşürüyorsa o vasıftır.” Daha açık bir ifade ile vasfı mala tabi olan özelliktir. Yani ayrılabilir olsa bile ayrıldığında veya azaldığında onu ayıplı ve noksan hale getirir, maldan ayrılmadığında veya malda arttığında malın kemalini artırır. Vasfın mala sonradan eklenmiş olma şartı da yoktur, malın var olduğu andan itibaren onun bir parçası olabilir. Bu tarifin dışında kalan malın diğer kısımları ise malın aslından sayılır.¹⁵ Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-hukkâm* eserinde de malın vasfı ve aslı *en-Nehru'l-fâik* 'teki tanıma benzer şekilde tarif edilmiştir.¹⁶

Yukarıda geçen maldaki vasfı tanımının “جيدها وريئها سواء” hadisine¹⁷ dayanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) altın ve gümüş gibi ribevî malların iyisinin ve kötüsünün miktar olarak eşit olduğunu söyleyerek aynı cins ribevî malların satımında malın iyiliğini artıran veya kötülüğüne sebep olan özelliklerinin miktara yansıtılmasını yasaklamıştır. Malın iyi olması onun kaliteli olması kötü olması da onun kalitesiz olması demektir. Eğer malın kalitesini artıran özellikleri veya kalitesiz olmasına sebep olan eksik özellikleri malın aslından olsaydı bunların miktara yan-

¹⁴ Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1421/2000), 14/87.

¹⁵ Sirâcuddîn 'Omer b. İbrâhîm b. Muḥammed el-Mısrî Sirâcuddîn İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâ'ik şerḥu Kenzi'd-dekâ'ik*, thk. Aḥmed 'Azv 'Înâye (b.y.: y.y., 1422/2002), 3/351.

¹⁶ Muḥammed b. Ferâmerz b. 'Alî Mollâ Hüsrev, *Dürerü'l-hukkâm şerḥu Gureri'l-'aḥkâm* (b.y.: Dâru 'İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.), 2/148.

¹⁷ Bu hadis garip bir hadistir. Bu lafızla hadis kitaplarında yer aldığı tespit edilememiştir. Ancak bu sözün riba hadisi olan “الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالنُّزْرُ بِالنُّزْرِ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالشَّمْرُ بِالشَّمْرِ، وَالْمَلْحُ بِالْمَلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ أَوْ اسْتَوَزَادَ، فَقَدْ أَرْتَبَى، الْأَخْذُ بِالشَّعِيرِ، وَالنَّمْرُ بِالنَّمْرِ، وَالْمَلْحُ بِالْمَلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ أَوْ اسْتَوَزَادَ، فَقَدْ أَرْتَبَى، الْأَخْذُ بِالشَّعِيرِ، وَالنَّمْرُ بِالنَّمْرِ، وَالْمَلْحُ بِالْمَلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ أَوْ اسْتَوَزَادَ، فَقَدْ أَرْتَبَى، وَالْمُعْطَى فِيهِ سَوَاءٌ” hadisten anlaşılan mana olduğu bu sebeple hadis diye zikredildiği yorumu *Nasbu'r-râye* kitabında ve *Hidâye* şerhi olan *Binaye* kitabında yer almaktadır. Sırasıyla bu bilgilerin kaynağı: Ebu'l-Hasen Müslim b. el-Ḥaccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *Şaḥîhu Müslim*, thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru 'İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1374/1955), “Müsâkât”, 15 (No. 1584); Ebû Muḥammed Cemâl ed-Dîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muḥammed ez-Zeyle 'î, *Naşbu'r-râye li'eḥâdîşî'l-Hidâyeti me'a ḥâşiyetihî buḡyeti'l-elme'î fi tahrîci'z-Zeyle'î*, thk. Muḥammed 'Avvâme (Beyrut; Cidde: Muessesetu'r-Reyyân li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Ḳible li'ş-Şekâfeti'l-İslâmiyyeti, 1418/1997), 4/36; Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerḥu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1420/2000), 8/268.

sıtılması yasaklanmazdı. Bu sebeple malların miktarları malın kalitesine etki ediyorsa vasıf kapsamına, etki etmiyorsa asıl kapsamına girmektedir.

Vasıf ve asıl ayırımından maksadın daha iyi anlaşılması için değişik türlerdeki mallardan örnekler vermek yerinde olacaktır. *Mekilâttan* (litre ile ölçülebilen), *ma' dūdâttan* (tane ile ölçülebilen), *mezrûâttan* (uzunluk ile ölçülebilen) ve *mevzûnâttan* (tartı ile ölçülebilen) olan mallarda vasıf ve asıl ayırımını şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

Zeytinyağı mekilâttan bir maldır. Zeytinyağının tortulu olması ya da olmaması onun vasfıdır. Çünkü tortulu yani ayıplı olmasından dolayı fiyatını düşürürken tortusuzluk kalitesini artıran bir özellik olduğundan fiyatını artırır. Tortunun zeytinyağından süzülerek ayrılması mümkün olsa bile bu tortu zeytinyağının bir parçası olarak zeytinyağının bütün özelliklerini taşıyacak şekilde ayrılamaz. Ayrıca tortulu olması veya olmaması zeytinyağı ismini değiştirip ona yeni bir isim de kazandırmaz. Bu sebeple tortu zeytinyağının vasfındandır, onun aslından değildir. Ancak zeytinyağının her bir litresi onun aslıdır. Çünkü zeytinyağının litresinin azalması onda bir ayıp oluşturmaz. Litresinin azalması sebebiyle fiyatının düşmesi ise ondaki ayıptan dolayı değil aslındaki azalmadan dolayıdır.

Aynı şekilde *ma' dūdât* yani miktarı tane ile belirlenen mallardan olan yumurtaların büyük ve küçük olması onun vasfıdır. Özellikle tane ile satılması durumunda büyüklüğü kalitesini dolayısıyla fiyatını artırırken küçüklüğü de kalitesini dolayısıyla fiyatını düşürür. Ancak yumurtanın her bir tanesi onun aslıdır. Çünkü yumurtaların azlığı onlarda bir ayıp oluşturmadığı gibi yumurtaların çok olması da onların kalitesini artırmaz.

Yine *mezrûâttan* olan yani metre ve metrekare ölçüsüne göre ölçülen mallarda uzunluk ve kısalık, genişlik ve darlık yukardaki tarife göre birer vasıftır.¹⁸ Mesela bir daire yüz metrekare diye akitte belirtilip akitten sonra yüz otuz metrekare olduğu ortaya çıksa dairenin bu otuz metrekarelik ziyade miktarı vasıf olur. Çünkü dairenin genişliği ve darlığı değiştiğinde fiyatı değiştiği halde daire ismi değişmez. Eğer daire ismi bu genişlik sebebiyle malikâne veya gece kondu ya da çiftlik evi gibi farklı bir cins eve dönüşseydi bu durumda otuz metrekarelik ziyadenin malın aslından olduğu söylenebilirdi. İsim değişikliğine sebep olmadığı için bu durum malın cinsinin değişmediğini bilakis vasfının değiştiğini gösterir. Bunun yanında evdeki fazla olan otuz metrekarelik alanı evden çıkardığımızda evde ve ayrılan kısımda bir ayıp olduğu gibi bu otuz metrekareyi eve dâhil kıldığımızda da evin kalitesi artar. Genişlik ve darlığın malın kalitesine etki etmesi o ikisinin vasıf olduğunun diğer bir göstergesidir. Eğer asıl olsaydı otuz metrekarelik kısmın ayrılması evin kalitesini değiştirmediği gibi bu otuz

¹⁸ Serahşî, *el-Mebsût*, 14/87.

metrekarelik kısımda darlık sebebiyle bir ayıp oluşmazdı. Fakat daralması sebebiyle kalitesinde bir eksiklik yaşanmaktadır.

Mezrûât kapsamında kumaş ve elbise gibi mallarda da uzunluk bir vasıf sayılmaktadır.¹⁹ Mesela akitte on metre olarak belirtilen kumaşın akitten sonra on iki metre olduğu ortaya çıkarsa bu iki metrelik kısım ziyade vasıftır. Çünkü iki metrelik ziyade miktar, malın cinsini değiştirmez. Onu kumaş olmaktan çıkartıp ismi başka olan bir mala da dönüştürmez. Ayrıca kumaşın iki metre daha uzun olması onun kalitesini artırdığı gibi iki metre daha kısa olması onun kalitesini azaltır. Bu da kumaşın uzunluğunun onun aslından değil vasfından olduğunu gösterir.

Yukardaki Hanefî âlimlerin tarifini mevzûnâttan olan yani tartıya tabi mallara uyguladığımızda malın kendisinde bir ayıp oluşmadan ondan ayrılmayan kısmının onun vasfı, ondan ayıp oluşmadan ayrılabilen kısımlarının da onun aslından olduğunu görürüz.²⁰ Mesela bir kimse on ton inşaat kumu satın alsın ancak bu kumun on bir ton olduğu akitten sonra ortaya çıksa bu bir tonluk kısım malın aslındandır, vasfından değildir. Çünkü bir tonluk kısım malın aslından ayrıldığında hem on tonluk kumda hem ayrılan kumda bir ayıp oluşmaz, kalitesinde eksiklik meydana gelmez. Kumun on ton değil de on bir ton olması o kumun kalitesini de artırmaz. Bu sebeple bu fazlalık onun aslındandır. Eğer satın alınan mal kum ve benzeri bir mal değil de yüz gramlık gümüş bir kap olsaydı ve satımdan sonra bu kabın ağırlığının yüz elli gram olduğu ortaya çıksaydı elli gramlık kısmı onun aslından değil vasfından olacaktı. Çünkü elli gramlık kısım kaptan ayrıldığında o kapta ayıp olur, kapta bırakıldığında kabın kalitesi artar. Ayrıca kabın elli gram fazla olması o malın ismini de kaptan başka bir isme dönüştürmez. Bu sebeple bu kaptaki ziyade miktar kabın aslı değil vasfidir.

Yapılan açıklamalar malın vasfını şu şekilde tanımlamayı gerektirmiştir: *Malın vasfı mala yeni bir isim kazandırmayan, yokluğu malı ayıplı, varlığı malı kaliteli kılan özelliştir.* Bunun dışında kalan kısımlar malın aslındandır. Bu tarifte “özellik” kaydı tarifin cinsidir. Diğer kayıtları onun fâsılalarıdır. Bu fâsılalar, vasıf olmayan özellikleri vasfın dışında bırakırken vasıf olan özellikleri tarifin kapsamına dâhil etmiştir.

“Mala yeni bir isim kazandırmayan” fâsıla ile mala yeni bir isim kazandıran özellikler vasfın kapsamının dışında bırakılmıştır. Mesela boş kâğıtlar bir araya getirilip iki kapak arasına konduğunda defter ismini alır. Kâğıdın kazandığı iki kapak arasında topluca bulunma özelliği onun ismini değiştirdiği için onun vasfından değil aslından olmuştur.

¹⁹ Sirâcüddîn İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâ'ik*, 3/351.

²⁰ 'Alâ'üddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-šanâ'î' fi tertîbi'ş-şerâ'î'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/161.

“Yokluğu malı ayıplı kılan, varlığı malı kaliteli kılan” fâsıla ile de malda eksiklik veya fazlalık oluşturduğu halde malı ayıplı kılmayan veya kalitesini artırmayan özellikler tarifi dışında kalmıştır. Bunlar malın vasfından değil aslındandır. Mesela yüz kiloluk buğdayın bir kilosu eksildiğinde onda bir ayıp oluşmaz veya kilosu arttığında kalitesi artmaz. Bu sebeple buğdayın ağırlığındaki fazlalık veya eksiklik özelliği vasıf kapsamına girmez. Ancak bunun yanında fazlalığı kalitesinin artmasına azlığı da ayıbının artmasına sebep olan miktarlar ise vasıf kapsamına girer.

Özelliğin malın kalitesine etki ettiğinin bilinmesi için o özelliğin örfen malın bütününden elde edilen tümel faydaya etki etmesi gerekir. Bu alamet malın bir özelliğinde varsa o malın kalitesine etki eder bu da onun vasıf olduğunu gösterir. Tümel fayda malın her bir parçasından elde edilen faydalarının toplamı değil bu faydaların bileşiminden ortaya çıkan farklı bir faydadır. Bu alamet malın vasfı olduğu konusunda ihtilaf edilmeyen özelliklerinde mevcuttur. Mesela dayanıklılık kapının vasfıdır. Kapının kolu, kemeri ve boyası gibi her bir parçasının ayrı bir faydası vardır. Bir de bu parçaların toplamının doğurduğu farklı bir fayda vardır. O fayda da kapının iki yer arasında geçişi sağlaması ve engellemesidir. Bu onun tümel faydasıdır. Kapının dayanıklılığı eskime ve bozulma süresini uzattığı için kapıdan elde edilen tümel faydayı da artırmış olur. Dayanıklılık kapının tümel faydasını etkilediği için onun aslı değil vasfıdır. Yine bilgisayarın hız özelliği onun aslı değil vasfıdır. Çünkü o da bilgisayardan elde edilecek tümel faydaya etki eder. Hızı çoksa bu faydayı artırır, hızı yavaşsa bu faydayı azaltır. Hızın tümel faydaya etki etmesi bilgisayarın kalitesini etkilediğini dolayısıyla onun vasfı olduğunu gösterir. Ancak malın aslına bakıldığında onda böyle bir alametin olmadığı görülür. Mesela benzinin parçalarından elde edilen fayda ile bütününden elde edilen fayda aynıdır. Dolayısıyla miktarındaki azalma veya eksilme tümel faydasına etki etmez. Tümel faydasına etki etmiyorsa onun kalitesine etki etmez. Kalitesine etki etmediği için birimleri onun vasfı değil aslıdır.

Vasıf tarifinden, malın bir özelliğinin vasıf olabilmesi için bu özelliğinde şu şartların bulunmasının gerektiği anlaşılmaktadır:

1. O özelliğin eksik olmasının malda kaliteyi düşürmesi ziyade olmasının malda kaliteyi artırması,
2. O özelliğin malda fazla olmasının malın ismini değiştirmemesi.

Ancak bu şartlara sahip bir özellik vasıf olsa bile fiyatta karşılığı olduğunda asıl hükmünü alır. Çünkü müşteri istenen fiyatı ödemeyi, şart koştuğu vasfın malda bulunmasına bağlamıştır. Bu yönüyle malın vasfı aslı gibi olmuştur. Bu sebeple malın bir özelliğinin vasıf olarak kalabilmesi için o özelliğin fiyattaki karşılığının akitte belirtilmemiş olması gerekir. Mesela sana bu yüz metrekaare evi metrekaresi bin liradan sattım derse

metrekarenin fiyatta karşılığı belirlendiği için vasıf olan her bir metrekaresi malın asılları haline gelir. Akitten sonra evin yüz on metrekare olduğu ortaya çıkarsa ziyade on metrekare diğer metrekareler gibi malın bir vasfı olmaz onun aslı olur. Çünkü taraflar her metrekaresine fiyat biçmişlerdir. Fiyatta karşılığı olması yönünden asla benzediği için onun genişlik vasfı asıl hükmünü kazanmıştır.²¹

Vasıf tarifleri yapılırsa da malın bir özelliğinin onun vasfından mı veya aslından mı olduğunu belirlemenin en zor konulardan birisi olduğu söylenmiştir.²²

3. Toptan Fiyatlı Zarar Görmeden Bölünebilen Mallar

Toptan fiyatlı zarar görmeden bölünebilen maldan kasıt birimlerine ayrıldığında bir ayıbın oluşmadığı, miktarı belli olan ve birim fiyatları açıklanmadan toptan belli bir fiyata satılan maldır. Mesela on yumurtanın olduğu bir kolinin fiyatı yirmi lira ya da yüz koyunun olduğu bir sürünün fiyatı beş yüz bin lira ya da bir ton arpanın olduğu yığının fiyatı iki bin lira yahut bin litre benzinin olduğu tankın fiyatı yüz bin lira diye satılan mallar toptan fiyatlı zarar görmeden bölünebilen mallardır. Çünkü birimlerine ayrıldığında bu mallarda bir zarar oluşmaz. Bu yönüyle zarar görmeden bölünebilen, fiyatları belirtilirken her bir biriminin fiyatı belirlenmediği için de toptan fiyatlı maldan sayılır.

Toptan fiyatlı zarar görmeden bölünebilen malların iki türü vardır. Birincisi *birimlerinin kıymeti aynı olan*, ikincisi *birimlerinin kıymeti farklı olan* mallardır. Birincisine örnek olarak yukarıda zikredilen bir koli yumurta, bir ton arpa ve bir tank benzin verilebilir. İkincisine ise zikredilen “bir sürü” koyun örneğidir.

3.1. Birimlerinin Kıymetleri Aynı Olan Toptan Fiyatlı Zarar Görmeden Bölünebilen Mallar

Klasik fukaha *birim fiyatları aynı olan toptan fiyatlı zarar görmeden bölünebilen mallarda* akitten sonra ortaya çıkan *ziyade miktarın* hükmü ve akde tesiri konusunda görüşler beyan etmişlerdir. Bu başlık altında görüşler ele alınacak ve değerlendirmeleri yapılacaktır.

3.1.1. Görüşler

Bu tür malların mahal olduğu akitte, akitten sonra malda ziyade miktar olduğu fark edilirse akit sahih, ziyade miktar satıcındır. Hanefî,²³

²¹ Sirâcüddîn İbn Nüceym, *en-Nehrü 'l-fâ'ik*, 3/352; Ebû Bekir b. 'Alî b. Muḥammed el-Yemenî el-Ḥanefî el-Ḥaddâdî, *el-Cevheretu'n-neyyira 'alâ Muḥtaşari'l-Ḳudûri* (b.y.: el-Matba'atu'l-Ḥayriyye, 1322), 1/187.

²² Sirâcüddîn İbn Nüceym, *en-Nehrü 'l-fâ'ik*, 3/351.

²³ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. el-Ḥasen eş-Şeybânî, *el-Aşl*, thk. Muḥammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2012), 9/151; Ḥaddâdî, *el-Cevheretu'n-neyyira*, 1/187; 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. Suleymân Dâmâd Efendî

Malikî,²⁴ Şâfiî²⁵ ve Hanbelîler²⁶ bu görüştedir. *Mecelle* bu hükmü 223. maddesinde kanunlaştırmıştır.²⁷ Malikîler ilave olarak akdin akitte belirtilen miktarı kapsayacak şekilde lâzım olduğunu açıkça belirtmiştir. Diğer mezheplerin, ziyadenin satıcının olduğunu ifade ettikleri ancak böyle bir durumda satıcının veya müşterinin akdi feshetme haklarının olup olmadığına değinmedikleri görülmüştür. Ancak bu tür mallarda akdin doğurduğu borçlarda bir değişiklik olmadan akdi uygulama imkânının varlığı açıktır. Bu da tarafların başka bir muhayyerlik hakkı yoksa akdin her iki taraf için lâzım olması demektir. Söz konusu açıklık sebebiyle olacak ki; diğer mezhepler tarafından akdin iki taraf için de lâzım olduğu belirtilmeye gerek duyulmamıştır. Nitekim Ali Haydar Efendi de *Mecelle* şerhinde böyle bir durumda muhayyerlik yok diyerek müşteri ve satıcı için muhayyerliğin olmadığını açıkça ifade ederek satır arasında kalmış hükmü sarih hale getirmiştir.²⁸

Mezkûr görüşe göre Ali, yüz kilo olan bir yığın buğdayı Hasan'a yedi bin liraya satsa, akitten sonra buğday yığınının yüz on kilo olduğu ortaya çıksa akit sahihtir ve ziyade olan on kiloluk buğday Ali'nindir. Akdin gereği olarak Ali yüz kiloyu Hasan'a teslim eder. Ziyade on kiloyu da geri alır. Akit yüz kiloluk buğdayda her ikisi için de lâzım olur.

Akdin sahih olmasının delili malın zarar görmeden akdin doğurduğu borçların her iki taraf açısından da fazla ve eksik olmadan yerine getirilebilmesidir. Yani akitte belirtilen miktarı teslim etmek satıcının borcudur. Bu borcu mal zarar görmeden yerine getirebilir. Çünkü malın her bir biriminin kıymeti diğerinden farklı değildir. Bu sebeple ziyade miktarın maldan ayrılarak bölünmesi mala zarar vermez. Dolayısıyla ne müşterinin ödeyeceği fiyat artar, ne teslim alacağı mebi' kusurlu hale gelir, ne de satıcı fiyata karşılık gelen maldan daha fazla malı teslim etmeye

²⁴ Abdurrahmân Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-'enher fi şerhi Mülteka'l-'ebhur* (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 2/12; Lecne, *Mecelletü'l-ahkâmî'l-'adliyye*, thk. Necib Huvaveynî (Karaçi: Nur Muhammed Karhane Ticareti Kütüb, ts.), 44.

²⁴ Ebû Bekir Muhammed b. 'Abdullâh b. Yûnus eş-Şikillî İbn Yûnus, *el-Câmi' li mesâ'ili'l-Müdevvene* (b.y.: y.y., 1434/2013), 14/43; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ebî Zeyd el-Kayravânî İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevveneti min gayrihâ mine'l-ümmehât*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 6/316.

²⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.), 2/55.

²⁶ Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr b. Behrâm el-Mervezî İshâk el-Kevsec, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed ve İshâk b. Râheveyh* (Medine: 'İmâdetü'l-Bahşi'l-'İlmî, 1425/2002), 6/2971; Mansûr b. Yûnus b. Şalâhuddîn b. Hasen el-Hanbelî el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kanâ'an metni'l-'İknâ'* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.), 3/242.

²⁷ *Mecelle-i ahkâm-ı adliyye* (İstanbul: b.y., 1300), md. 223.

²⁸ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: DİB yayınları, 2017), 1/324.

mecbur tutulur. Ortada rızaya zarar vererek akdi fâsit kılıp onun feshine yol açacak bir sebep yoktur.²⁹

Ziyade miktarın satıcının olmasının delili ise zarar görmeden bölünebilen malların her bir parçasının malın vasfından değil aslından olmasıdır. Çünkü bu tür mallardaki ziyade miktar malın kalitesini artırmaz. Bu sebeple vasıf değil asıl hükmündedir. Malın aslının akde dâhil olabilmesi için akitte zikredilmesi ve fiyatta bir karşılığının olması gerekir. Akitte belirtilen fiyat akitte belirtilen miktarın karşılığıdır. Bu miktardan fazlasının fiyatta bir karşılığı yoktur. Fiyatta karşılığı olmayan malın kısımları akde dâhil değildir. Akde dâhil olmayan miktar satıcının mülkiyetinde kalmış müşterinin mülkiyetine intikal etmemiş olur.³⁰

3.1.2. Değerlendirme

Akitler eğer faiz veya haram bir mal üzerine yapılmıyorsa akdin sahih olmasında fikhî kural tarafların karşılıklı rızasının bulunmasıdır. Bu kuralın delili şu âyeti kerimedir: “*Ey iman edenler! Aranızda mallarınızı batıl yollarla değil ancak karşılıklı rıza ile olan ticaretle yiyin.*”³¹ Bu sebeple akitlerde taraflardan birinin rızasının olmaması akdi fâsit kılar. Rızanın varlığı, akitte geçen lafızlar ve örf ile anlaşılabilir. Bu sebeple satım akdine konu olan malın ve fiyatın akdin lafızlarının delalet ettiği şekilde taraflara teslim edilmesi gerekir. Zarar görmeden bölünebilen mallarda ziyade miktar ayrıldıktan sonra mal ve fiyat akitte geçtiği şekilde taraflardan birisine fazladan bir borç doğurmadan ve malda da fiyatta da cehalet oluşmadan taraflara teslim edilebildiği için rıza şartı yerine gelmiş ve akit sahih olmuştur.

Akdin her iki taraf için lâzım olması da rıza kuralına dayanır. Çünkü akitte zikredilen fiyatın ve malın, lafızların delalet ettiği şekilde teslimi mümkün olduğu için onların mülkiyeti bu satım akdi ile taraflara geçmiştir. Yani fiyat satıcının mülkiyetine mal da müşterinin mülkiyetine geçmiştir. Mal ve fiyatın tekrar mülkiyetlerinden çıkıp diğerinin mülkiyetine geçmesi için her iki tarafın tekrar rızası gerekir. Bir tarafın rızası olmazsa bu iki bedel tarafların mülkiyetinde kalmaya devam eder. Eğer rızaları gözetilmeden mülkiyetinden çıktığına hükmedilirse o zaman birbirlerinin malını rızasız yemiş olurlar ki bu âyette uyulması emredilen rıza kuralına aykırıdır.

Maldaki ziyade miktarın satıcının mı yoksa müşterinin mi olduğunu tespit için öncelikle malda şeriatın faiz veya haram mallar gibi yasakladığı bir durum yoksa akdin lafızlarının delaletine bakılmalıdır. Onların delaleti ile anlaşılıyorsa örf'e bakılır. Çünkü *Mecelle* 'nin 43. maddesinde

²⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/55.

³⁰ Kâsânî, *Bedâ'i 'u ş-şanâ'i*, 5/160; Haddâdî, *el-Cevheretu 'n-neyyira*, 1/187.

³¹ en-Nisâ 2/29.

geçen “Örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir”³² kaidesinden de anlaşıldığı üzere örf halini almış uygulamalar akitlerde tarafların beyanı mesabesindedir. Örfte de bu konuda bir uygulama yoksa yukarıda zikredilen “İyisi de kötüsü de eşittir” hadisine kıyas edilerek ziyade miktarın hangi tarafa ait olduğu tespit edilir. Nitekim yukarıda anlatılan hükmün delilinden bu aşamaların takip edildiği görülmektedir. Akdin siygasında geçen lafızlarda ve örfte tarafların ziyade miktar konusundaki kasıtlarını açıkça gösteren karine ve deliller yoktur. Bu sebeple ziyade miktar “İyisi de kötüsü de eşittir” hadisindeki mallara kıyas edilmiştir. Kıyasın *aslı*: hadisin hakkında söylendiği altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurma malları, aslın hükmü: malı iyi ve kötü kılan özelliklerin onun vasfı, bunun dışındakilerin onun aslı olması, fer’: zarar görmeden bölünebilen mallar, illet: *vasıflık* ve *asıllıktır*. Çünkü malı iyi ve kötü kılan özellikler malın aslından olsaydı hadiste malı iyi kılan özellikler bir malda olduğunda kötü mal ile onu eşit kılmazdı. Eşitlik olması için mutlaka kötü malın iyi maldan miktar olarak daha fazla olması gerekirdi. Ama hadiste bahsedilen satım akdinde malı iyi kılan özellikler de kötü kılan özellikler de eşit kabul edilmiştir. Bu da aslın hükmünün illetinin *vasıflık* olduğunu gösterir. Asıllık olsaydı hadis iyilik ve kötülüğün kesinlikle fiyattaki karşılığını yok saymazdı. Zarar görmeden bölünebilen mallardaki ziyade miktarda *vasıflık* illeti değil *asıllık* illeti vardır. Çünkü ziyade miktar sebebiyle malın *tümel faydasında* bir artış olmamakta bu da ziyade miktarın malın kalitesine etki etmediğini göstermektedir. Malın kalitesine etki etmeyen bir özellik malın vasfı değil aslı olur.

Hadise, akdin lafızlarından ve örften sonra başyurulması onun delil sıralamasında örften sonra geldiğini göstermez. Âyet akitte tarafların rızasını şart koştuğu için onun gereğince önce akit yapanların rızasına delalet eden lafızlara ve örfte bakılmış dolayısıyla istidlalde Kitap ve Sünnet sıralamasının dışına çıkılmamıştır.

Eğer burada “*Mefhûmü’l-muhalif* delil alınmıştır, yani yukardaki Ali ve Hasan örneğinden hareketle satıcının yüz kilo kaydını zikretmesi onun yüz kilodan fazlasını bu fiyata satmaya razı olmadığını gösterir, bu sebeple ziyade miktarın satıcının olmasının delili mefhûmü’l-muhalifdir” denirse bunun yanlışlığı şu şekilde izah edilebilir:

Satıcının sözünün mefhûmü’l-muhalifini kastettiği açık değildir. Bu sebeple mefhûmü’l-muhalifin delilliği kesin olmaz. Mesela bir kimse “Yetimin malını haksız yere yemeyin dese” bunun mefhûmü’l-muhalifi “Yetim olmayanın malını haksız yere yiyin” manasıdır. Yine bir kişi “Bana şu paraya bir koyun al” dese bunun mefhûmü’l-muhalifi “Aynı paraya iki koyun alma” manasıdır. Bu sözü söyleyen kişinin, sözünün mefhûmü’l-

³² *Mecelle*, md. 43.

muhalfinden hareketle bu manayı da kastettiği söylenemez. Bu onu söylemediği bir söz ile sorumlu tutmak demektir. Lafızlardan onların mefhûmü'l-muhalfinin kastedilip kastedilmediğinin bilinmesi İbn Reşîk'in (ö. 632/1234) *Lübâbu'l-maḥşûl* kitabındaki görüşünden de anlaşılacağı üzere ancak başka bir karine ile olur.³³ Mesela "Sadece yüz kilo yedi bin lira" dense bu sözün mefhûmü'l-muhalfi satıcının yüz kilodan fazlasını kastetmediğini açıkça göstermiş olur. Çünkü "Yüz on kilo yedi bin lira" olabilir dense zıtlık sebebiyle "sadece sözünün mefhumu iptal olur. Yani bu örnekte sözün mefhumunun gerçekleşebilmesi için mefhûmü'l-muhalfi ile amel şarttır. Bu zıtlık karinesi mefhûmü'l-muhalfinin manasının da kastedildiğine delalet eder. Ancak geride geçen Ali ve Hasan örneğinde "Yüz kilo yedi bin lira" denmiştir. "Yüz on kilo yedi bin lira" sözü "Yüz kilo yedi bin lira" sözünün mefhumunu iptal etmez. Yani yüz kilonun yedi bin lira olmasını kasteden kişinin yüz on kilonun yedi bin lira olmasını kastetmesi mümkündür. Fakat "sadece" kaydını getirseydi bu onun yüz kilodan fazlasının yedi bin liraya karşılık gelmediğini kesin olarak kastettiğinin bir karinesi olur ve bu karine ile o sözün mefhûmü'l-muhalfi delil alınabilirdi. Fakat böyle bir karine olmayan akitlerde ziyade miktarın satıcıya ait olduğuna mefhûmü'l-muhalf delili ile hükmedilemez.

Yapılan delil değerlendirmeleri neticesinde birimlerinin kıymeti aynı, toptan fiyatlı zarar görmeden bölünebilen mallardaki ziyade miktarın malın aslından olduğu, bu sebeple fiyatta karşılığı olmadığı için satıcının mülkiyetinde kalması gerektiği hükmünün isabetli olduğu görülmüştür. Çünkü bu hüküm muteber şer'î delillerden *kıyasa* dayanarak verilmiş ayrıca nass ile sabit kesin başka bir hüküm ile teâruz etmemiştir. Buna ilaveten mezheplerin bu hüküm üzerinde ittifak etmeleri hükmün doğruluğunun diğer kuvvetli emaresidir.

3.2. Birimlerinin Kıymetleri Farklı Olan Toptan Fiyatlı Mallar

Bu başlık altında *birimlerinin kıymetleri farklı olan toptan fiyatlı mallarda* akitten sonra ortaya çıkan ziyade miktar hakkındaki mezheplerin görüşleri verilerek değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.2.1. Görüşler

Bu tür malların hüküm konusunda birimlerinin kıymeti aynı olan mallardan farkı da akdin fâsîd olmasıdır. Birimlerinin kıymeti aynı olan mallarda ziyade miktarı malın bütününden ayırma aşamasında tarafları nizaya götüren bir ihtilaf yaşanmaz. Birimlerinin kıymeti aynı olduğu için malın hangi parçası ziyade miktar olarak ayrılrsa kıymeti diğer birimlerinden farklı olmadığı için hiç birisi zarara uğradığını düşünmez ve onlar her hangi bir biriminin maldan çıkarılmasına razı olurlar. Fakat birimlerinin

³³ Hüseyin İbn Reşîk el-Malikî, *Lübâbu'l-maḥşûl fi 'ilmi'l-'uṣûl* (Dubai: Darü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2001), 630.

kıymeti farklı olan mallarda ziyade miktarı malın bütününden ayırma aşamasında tarafları nizaya götüren ihtilaf yaşanır. Çünkü kıymetinin farklı olması sebebiyle satıcı kıymeti fazla olan koyunu kendisine ayırmak isterken müşteri de kıymeti az olan koyunun satıcıya kalmasını ister. Bir tarafın isteğini diğer tarafa delilsiz tercih etmek keyfilik olur. Burada birinin isteğini diğerine tercih edebilmek için akitte veya akitten sonra ikisinin de rızasına delalet edecek bir *beyanın* veya *karînenin* olması gerekir. Aksi takdirde malın hangi biriminin akdin dışında tutulacağı *cehalet* sebebiyle şüpheli olduğu için *mebî*'de cehalet oluşur ve cehalet ile de hüküm verilemez. Bu sebeple akit feshedilir. Nitekim Hanefiler de bu sebebe binaen akdin fâsît olduğuna hükmetmişlerdir. Fâsît akdin fesat sebebi nizadan önce giderildiğinde sahih hükmünü aldığı için³⁴ malın hangi biriminin akdin dışında kalacağı satıcı ve müşteri tarafından niza olmadan ittifakla belirlenirse akit sahih olur.

Hanefilerin delilleri değerlendirildiğinde delillerinin *Kitap*, *kıyas* ve *istishab* olduğu görülmektedir. Şöyle ki; “İyisi de kötüsü de eşittir” hadisinden elde edilen vasıflık illeti birimlerinin kıymeti aynı olan malların ziyade miktarında olmadığı gibi birimlerinin kıymeti farklı olan malların ziyade miktarında da yoktur. Vasıflık illeti olmayan ziyade miktarda *asıllık* illeti kesinleşir. *Asıllık* illeti de ziyade miktarın malın aslından olduğuna delalet eder. Çünkü bir mal asıl ve vasıftan oluşur. Asıl olan ziyade miktarın fiyatta karşılığı olmadığı için satıcının mülkiyetinde kalır. Bu aşamadan sonra malı teslim edip akdi tamamlayabilmek için ziyade miktarı maldan ayırmak gerekir. Ancak malın birim kıymetleri farklı olduğu için hangi birimin tercih edileceği konusunda *mebî*'de nizaya götüren bir cehalet vardır. Bu durum âyette belirtilen rıza şartının taraflarda gerçekleştiği bilgisinde şüphe oluşturur. Şüphe ile kesin bilginin hilafına hüküm verilmez.³⁵ Hükümün bir delil ile desteklenen zannı galip ile verilmesi gerekir. Önceki halin bilgisi kesindir. Bu sebeple önceki hal devam eder ve *mebî*' ve *semen* eski sahiplerinin mülkiyetinde kalır. Satım akdi sebebiyle diğerinin mülkiyetine geçmez.

Hanefilerin istidlalde başvurdukları *Kitap* ve *kıyasın* ittifak edilen delillerden olması ayrıca bu görüşün aleyhine diğer fakihlerden gelen bir görüş ile karşılaşılmaması bunun yanında hükmün *istishab* delili ile desteklenmiş olması böylece hükmün birden fazla muteber delille ortaya konması onun doğruluğunu gösteren güçlü emarelerdir.

4. Zarar Görmeden Bölünemeyen Toptan Fiyatlı Mallar

Bir mal birimlerine veya parçalarına bölündüğünde her bir biriminin

³⁴ Kemaleddin Muhammed b. Abdulvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (b.y.: Daru'l-Fikir, ts.), 6/455.

³⁵ *Mecelle*, md. 4.

kıymeti birbirinden farklı oluyorsa bu mal *zarar görmeden bölünemeyen maldır*. Bu tür mala arsa, tarla, ev, ip, tahta, kumaş, bilgisayar, bilgisayar programları, araba örnek olarak verilebilir. Bu mallar onları birleştiren parçalardan ayrıldığında kalitesi düşer, ayrılmadığında ise kaliteli olur. Çünkü birimleri malın bütününden ayrıldığında malın her biriminden ayrı olan tümel faydası azalır, ayrılmadığında tümel faydası artar. Klasik fukaha bu mallardaki ziyade miktarın akde tesiri konusunda farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Nitekim bu görüşlerin açıklamaları aşağıda madde madde yapılacaktır.

4.1. Görüşler

1. Görüş: Akit sahih, ziyade miktar müşterinindir. Tarafların muhayerlik hakları yoksa akit satıcı için lâzımdır, yani onun *ziyade miktar* sebebiyle akdi feshedip etmeme konusunda muhayerlik hakkı yoktur. Hanefiler bu görüşe gitmiştir.³⁶ *Mecelle* de bu görüşü 224. ve 226. maddelerinde kanunlaştırmıştır.³⁷ Akdin müşteri için lâzım olup olmadığı bu görüş sahibi Hanefilerce ve *Mecelle* tarafından söylenmemiştir. Ancak Ali Haydar Efendi bu açıklamayı *Mecelle* şerhinde yapmış ve bu durumda satıcı ve müşterinin muhayerlik hakkının olmadığını belirtmiştir.³⁸ Bazı Malikîler³⁹ ve Şâfîilerden Begavî (ö. 516/1122)⁴⁰ ziyade miktarı malın vasfına benzeterek aynı görüşü benimsemiş ancak Hanefilerden farklı olarak akdin satıcı için lâzım olup olmadığına açıkça değinmemişlerdir.

Bu görüşe göre eğer Zeyd arsasını Ömer'e, onun beş yüz metre kare olduğunu söyleyerek yedi yüz bin liraya satmış olsa ama akitten sonra arsanın altı yüz metre kare olduğu ortaya çıksa bu akit sahihtir. Altı yüz metre karelik arsa yedi yüz bin liraya Ömer'in mülkiyetine geçmiştir. Satıcı bu akdi tek taraflı feshedemezler. Ali Haydar Efendi'ye göre ise müşteri için de aynı durum söz konusudur. Akit Ömer için de lâzımdır.

Akdin sahih olmasının delili satılan malın *aslının* ve *fiyatının* malum

³⁶ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-şanâ'i*, 5/160; Haddâdî, *el-Cevheretu'n-neyyira*, 1/187; Sirâcüddîn İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâ'ik*, 3/351.

³⁷ *Mecelle*, md. 224 ve 226.

³⁸ Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/329.

³⁹ Ebü 'Abdullâh Muḥammed b. Muḥammed b. 'Arefe el-Verḡumî et-Tünusî İbn 'Arefe, *el-Muḥtaşaru'l-fikhî*, thk. Hâfız 'Abdurrahmân Muḥammed Ḥayr (b.y.: y.y., 1435/2014), 6/60; Ebü'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Rüşd el-Ḳurtubî İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-taḥşîl ve's-şerḥ ve't-tevcîh ve't-'alil li'mesâilü'l-Müsteḥrace*, thk. Dr. Muḥammed Ḥaccî vdğr. (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Ḡarbi'l-İslâmî, 1408/1988), 7/326.

⁴⁰ Ebü'l-Ḳâsım 'Abdulkerîm b. Muḥammed b. 'Abdulkerîm el-Ḳazvînî er-Râfî 'î, *el-'Azîz şerḥu'l-Vecîz*, thk. 'Alî Muḥammed 'Avḍ - 'Âdil Aḥmed 'Abdurmevcüd (Beyrut: y.y., 1417/1997), 4/119.

olmasıdır. Yani bu iki unsurda tartışmaya götürecek bir *cehalet* yoktur.⁴¹

Ziyade miktarın müşterinin olmasının delili bu tür mallarda ziyade miktarın vasıf olmasıdır. Vasfın akitte belirtilmediği sürece fiyatta karşılığı yoktur. Vasıf asla tabi olarak müşterinin mülkiyetine geçer. Zeyd ve Ömer'in akdinde asıl beş yüz metrekaarelik arsadır, onun genişliği yani ziyade yüz metrekaresi onun vasfıdır. Çünkü arsanın geniş olması onun kalitesini artırır, dar olması da kalitesini azaltır. Bunun alameti ise ziyade yüz metrekaresinin arsanın tümel faydasını artırmasıdır. Arsanın her bir birimi bir araya geldiğinde arsaya birimsel fayda dışında tümel fayda kazandırır. Bu faydanın artması ziyade yüz metrekaresinin malın kalitesini artırdığını malın kalitesinin artması ise o miktarın vasıf olduğunu gösterir. Arsanın her bir biriminden farklı tümel faydası ise üzerine ev yapılabilmesi arsa geniş olduğunda bunun bahçeli veya otoparklı bir ev yapma imkânı sunması gibi faydalardır. Eğer ziyade miktar malın aslından olsaydı malın tümel faydasına katkı sunmazdı.

Diğer bir delil ise mezhebin ayıplı mal konusundaki hükmüdür. Bu hükme göre ayıplı diye satılan ama satımdan sonra ayıpsız olduğu ortaya çıkan malda akit feshedilmez. Bundan *tahrir* yapılarak bu tür mallarda da ziyade miktar malın vasfı olduğu için malın akitte belirtilenden daha fazla çıkması, ayıplı olduğu söylenen malın akitten sonra ayıpsız olduğunun ortaya çıkmasına kıyas edilmiştir. Dolayısıyla malın ayıpsız olduğu anlaşılan akitte nasıl ki ziyade vasıf müşterinin oluyorsa ziyade miktarın çıktığı akitte de ziyade miktar müşterinindir ve satıcının akdi feshetme muhayyerliği yoktur.⁴²

Bu görüş ziyade miktarı vasıf olarak görmesine rağmen müşteriye *vasıf muhayyerliği* hakkı vermemiştir. Bunun sebebi vasıf muhayyerliği hakkının akitte zikredilen bir vasfın malda olmaması sebebiyle doğuyor olmasıdır. Ancak *mebi*'de ziyade miktar çıkması durumunda akitte geçen vasıftan daha fazlası malda bulunmaktadır. Akitte zikredilen vasıf ve ziyadesi malda bulunduğu için müşteriye vasıf muhayyerliği hakkı doğmaz.

2. Görüş: Kâdîhan (ö. 592/1196) ve Nesefî (ö. 710/1310) gibi bazı Hanefiler zarar görmeden bölünemeyen mallarda bu hükmü diyanî ve kazaî (uhrevî ve yargısal) olarak ikiye ayırmıştır. Onlara göre bu durumda ziyade vasıf kazaen müşterinin, diyaneten satıcındır.⁴³ Ancak söz konusu fakihlerin bu görüşleri zikredilirken dayandıkları delil açıklanmamıştır.

Bu görüşe göre yukarda geçen Zeyd ve Ömer örneğindeki yüz

⁴¹ Kâsânî, *Bedâ'i u ş-şanâ'i*, 5/160.

⁴² Kâsânî, *Bedâ'i u ş-şanâ'i*, 5/160; Haddâdî, *el-Cevheretu'n-neyyira*, 1/187; 'Abdurrahmân Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-'enhur*, 2/12.

⁴³ Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muḥammed el-Mıṣrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râîk şerhu Kenzi'd-daḳâik* (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1422/2002), 5/314; 'Abdurrahmân Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-'enhur*, 2/12.

metrekarelik ziyade yargı nezdinde Ömer'in ama uhrevi boyutta Zeyd'indir. Bu sebeple hâkim akdi feshedemez veya ziyade yüz metrekarelik kısmın ücretini Ömer'den tahsil edemez ama Ömer bu ziyadeyi karşılıksız aldığı için Zeyd'in hakkını almış ve bu hakkı ödemeyi ahirete bırakmış olur.

3. Görüş: Akit batıldır. Bu görüşe göre alınan mal ve para geri iade edilir. Bazı Şâfiîler⁴⁴ ve bir kısım Hanbelîler⁴⁵ bu görüşü benimsemiştir.

Bu görüşe göre Zeyd ve Ömer örneğindeki akit batıldır. Bu sebeple Ömer arsayı teslim aldıysa Zeyd'e, Zeyd de arsanın bedelini aldıysa onu Ömer'e iade etmelidir. İsterlerse tekrar baştan bir satım akdi yapabilirler.

Akdin batıl olmasının delili ne satıcının ziyade miktarı teslimine ne de müşterinin malın bölünmesini veya aldığı malda satıcının kendisine ziyade oranında ortak olmasını kabul etmeye zorlanamayacak olmasıdır.⁴⁶ Çünkü satıcının akitte yüklendiği borç kapsamına ziyade miktar ve müşterinin akitte yüklendiği borç kapsamına da malın bölünmesinden veya ortaklıktan doğan zarar girmemektedir. Akitlerde borç ancak rıza ile oluşur. Bu akitte ise akdin doğurmadığı rızasız bir borç söz konusudur. Rıza olmayan akit de batıldır. Başka bir deyişle ortada bir yanlışlık vardır. İslâm'da galat yoktur.⁴⁷ Eğer akit siyganın delalet ettiği şekilde uygulanamıyorsa batıl olur.

4. Görüş: Akit sahih, ziyade miktar müşterinin ve akit müşteri için lâzım, satıcı için gayri lâzımdır. Satıcı akdi feshetmeyip onaylarsa ziyade miktar için fiyat artmadan malın hepsi müşterinin olur. Şâfiîler bu görüşü benimsemiştir.⁴⁸ Birinci görüşle farkı bu görüşte satıcıya akdi feshetme muhayyerliği verilmekte ama birinci görüşte ise akdin satıcı için lâzım olduğu söylenmektedir.

Bu görüşe göre Zeyd ve Ömer örneğinde yüz metrekarelik ziyade Ömer'indir. Ancak Zeyd akdi feshedebilir. Eğer akdi feshetmezse altı yüz metrekarelik arsa akitte belirtilen yedi yüz bin liraya Ömer'in olur. Ömer ayrıca ziyade yüz metrekare genişlik için fazladan bir bedel ödemek ile yükümlü değildir.

Akdin sahih olmasının delili yukarıda açıklanmıştır. Malın aslının ve ona karşılık gelen fiyatın malum olmasıdır. Ama ziyade miktarın müşterinin ve akdin müşteri için lâzım satıcı için gayri lâzım olmasının delili ise kıyastır. Şâfiîler akitten sonra malda ziyade çıkmasını yine akitten sonra malda

⁴⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/55.

⁴⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Aḥmed b. Muḥammed b. Kudâme el-Cemmâ'îlî İbn Kudâme el-Maḳdisî, *el-Muğni*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsin et-Türkî - 'Abdulfettâh Muḥammed el-Ḥulv (Riyad: Dâru Alemlî'l-Kütüb, 1417/1997), 10/112.

⁴⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/55.

⁴⁷ İshâk el-Kevsec, *Mesâilü'l-'İmâm Aḥmed ve İshâk b. Râheveyh*, 6/2970.

⁴⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/55.

noksanlık çıkmasına *kıyas* etmişlerdir. Malda noksanlık çıkması nasıl ki müşteriye akdi feshetme ya da fiyatta değişiklik yapmadan onaylama hakkı vermekte ise aynı şekilde malda ziyade çıkması satıcıya akdi feshetme ya da fiyatta değişiklik yapmadan onaylama hakkı tanımaktadır. Çünkü maldaki ziyade fiyatta bir noksanlığa sebep olmuştur. Bu noksanlığın fiyatta ne kadar bir kayba yol açtığı bilinemediği için fiyat artırılamamakta ama maldaki ayıp sebebiyle müşteriye tanındığı gibi fiyattaki eksilmeden dolayı zarar görmemesi için satıcıya muhayyerlik hakkı tanınmaktadır.⁴⁹

5. Görüş: Akit sahih, ziyade miktar satıcının ve akit müşteri için gayri lâzımdır. Müşteri isterse fazlalığın maldaki oranına göre fiyatını öder ya da akdi fesheder. Ancak satıcı ziyade vasfın bedelini istemezse akit her ikisi için de lâzım hale gelir. Bazı Malikîler bu görüşe gitmiştir. Ancak akdin satıcı için lâzım olup olmadığını ve bu görüşlerinin dayandığı delilleri açıkça belirtmemişlerdir.⁵⁰ Bu görüşün birinci ve dördüncü görüşten farkı ziyade miktarın satıcının olduğuna hükmetmesidir. Birinci ve dördüncü görüşte ise ziyade miktar müşterinindir. Ayrıca bu görüşte birinci ve dördüncü görüşten farklı olarak ziyade miktarın malın bütününe oranla ne kadar olduğu tespit edilip fiyatı ödenerek akdin gereği yerine getirilebilir.

Bu görüşe göre Zeyd ve Ömer örneğinde arsada çıkan yüz metrekairelik ziyade satıcındır. Zeyd ve Ömer yedi yüz bin lirayı beşe bölerek yüz metrekairenin fiyatını bulur. Yedi yüz bin lira beşe bölündüğünde yüz kırk bin lira eder. Bu yüz metrekairenin fiyatıdır. Ömer arsayı almak isterse yedi yüz bin liraya yüz kırk bin lira daha eklemek suretiyle akdi onaylar, almak istemezse akdi fesheder. Ancak bu eşit taksim arsanın her bir birimi eşit değerde olmadığı için yanlış bir taksimdir denebilir. Ziyade miktarın kıymetlendirilmesi ancak yeni bir akit ile olabilir. Önceki akit sadece akitte zikredilen miktarın fiyatını belirlemiştir. Fiyatı belirlenmeyen ziyade miktarın kıymeti farklı olduğu için önceki akde göre belirlenemez.

4.2. Değerlendirme

Değerlendirmede görüşlerin delilleri tartışılıp doğru hüküm tespit edilmeye çalışılacaktır. Delilleri tespit edilebilen görüşler birinci, üçüncü ve dördüncü görüşlerdir. İkinci ve beşinci görüşler delillerine ulaşamadığı için tartışılmayacaktır.

4.2.1. Birinci Görüşün Değerlendirmesi

Birinci görüşün delilinin *kıyas* ve *tahrir* olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁹ Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi'î el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000), 5/320.

⁵⁰ İbn Ebi Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*, 6/316; Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfi, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 5/111.

Şöyle ki; “İyisi de kötüsü de eşittir” hadisinde malın fiyata etki etmeyen özelliğinin illeti *vasıflık* olarak fiyata etki eden özelliğinin illeti de *asillik* olarak tespit edilmişti. Bu illetlerden *vasıflık* illeti fer‘de de yani *zarar görmeden bölünemeyen toptan fiyatlı mallardaki* ziyade miktarlarda mevcuttur. Çünkü ziyade miktarların varlığı bu tür malların kalitesini artırmakta yokluğu ise azaltmaktadır. Bu *vasıflık* illetinin bulunduğunu gösteren bir karinedir. Ziyade miktarda vasıflık illeti olduğu için akitte zikredilmese bile asla tabi olarak müşterinin mülkiyetine geçer. Nitekim de birinci görüş bu şekilde hükmetmiştir.

Birinci görüşün diğer delili olan *tahrice* gelince mezhepte, ayıplı diye satılan malın salim çıkması durumunda satımın sahih, malın müşterinin olduğuna ve satıcının akdi feshetme muhayyerliğine sahip olmadığına ittifakla hükmedilmiştir. Zarar görmeden bölünemeyen mallarda akitten sonra ziyade miktar çıkması ayıplı olduğu söylenen malın akitten sonra ayıpsız çıkmasına benzemektedir. Çünkü söz konusu mallarda ziyade miktar vasıftır, ayıp da malda olması gereken vasfın eksik olmasıdır. Ayıpsız olması ise olmadığı söylenen vasfın malda bulunuyor olmasıdır. Dolayısıyla aynı hüküm ziyade miktar için de gerekir. Çünkü malda ziyade miktarın varlığının zikredilmemesi malın kötülüğünü zikredip iyiliğini zikretmeme gibidir. Kötü mala razı olan müşteri iyi mala evleviyetle razı olur. Ayrıca bu mezhebin kendi içinde tutarlı olmasının bir gereğidir. Bu *tahrice* işleminde üzerine kıyas yapılan asıl, ayıplı olduğu söylenen ama salim çıkan mal, fer‘ ise vasıf hükmünde olan ziyade miktarın bulunduğu maldır.

Tahrice işleminde kendisine kıyas edilen aslın hükmünün âyet ve hadisten sarıh delillerine ulaşılammıştır. Eğer gerçekte de bu görüşün âyetten veya hadisten delili yoksa bu hükmün kendisi delile ihtiyaç duyarken başka bir hükme delil olması o hüküm üzerinde mezhepte ittifakın olması sebebiyledir. Çünkü ittifakın olması o hükmün yanlış olma ihtimalinin çok az olduğunu gösterir. Bu da müctehidin görüşünün doğruluğunu teyit eder.

Birinci görüş sahipleri akdin müşteri için *lâzım* veya *gayri lâzım* olduğu konusuna değinmemiş ancak Ali Haydar Efendi bu hükmü lâzım şeklinde takdir etmiştir. Fakat akitte zikredilen miktarın zikredildiği şekilde çıkmaması müşteriye külfet muhayyerliği hakkını vermelidir. Maldaki ziyade sebebiyle müşteri akitten doğmayan bir külfet yüklenmek zorunda kalabilir. Böyle bir külfet akitten doğmadığı için müşteriye muhayyerlik vermeyi gerektirir. Müşterinin külfet muhayyerliğine sahip olması ile akit müşteri nezdinde gayri lâzım olur. Çünkü malın miktarının akitte zikredildiğinden fazla çıkması müşteri için beklenmeyen bir külfet doğurabilir ya da ziyade bir fayda da sağlayabilir. Mesela yüz metre kare diye belirtilen ev yüz elli metre kare çıkarsa zikredilen malın miktarı

zikredildiğinden fazla çıkmış olur. Müşteri evin geniş olması sebebiyle yani bizatihi miktarın fazla çıkması sebebiyle evi ısıtmak için daha fazla harcama yapmak, temizlemek için daha fazla çaba sarf etmek zorunda kalır. Yani ziyade miktar ona daha fazla külfet getirmiş olur. Müşteri ise akitte belirttiği malın külfetini yüklenmeyi üstlenmiştir. Daha fazla külfeti yüklenmeye zorlanamaz. Eğer zorlanırsa ihtiyarı ve rızasının sakatlandığı bir mala karşılık fiyat ödemesi gerekir. Bu da âyette geçen rıza kuralına aykırıdır. Rıza kuralının tam olarak gerçekleşmesi amacıyla müşteri için külfet muhayyerliği hakkı doğar. Külfet muhayyerliği müşteri tarafına akdi gayri lâzım kılar. Ancak doğrudan ziyade miktarın meydana getirdiği ziyade bir külfet yoksa bu durumda külfet muhayyerliği oluşmaz ve akit müşteri için de lâzım olur. Çünkü ziyade miktar vasıftır. Vasıflar satım akdinde malın aslına tabi olarak müşterinin mülkiyetine geçer. Fiyat olarak belirlenen bedel de satıcının olur. Müşteri ziyade bir külfet yoksa bu durumda akdi feshedip satıcıdan onun rızası olmaksızın ödediği bedeli geri alamaz.

Külfet muhayyerliği ayıp muhayyerliğine benzemektedir. Müşteri ayıp durumunda malda çıkan bir eksiklik sebebi ile bedelini vermeyi taahhüt ettiği faydayı maldan sağlayamayacaktır. Maldaki ayıp müşteriye ziyade maddî zararlar getirecektir. Müşteri bu zararları akitle yüklenmemiştir. Akdin kapsamadığı bu ziyade zararlar onun rızasını sakatlar.⁵¹ Bu sebeple ona ayıp muhayyerliği hakkı tanınarak rızasının olup olmadığı kesin olarak ortaya çıkartılır. Külfet muhayyerliğinde de aynı illet vardır. Müşteri ziyade miktar sebebiyle akdin kapsamadığı bir maddî zarar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu zarar onun rızasını sakatlar. Bu sebeple ona ayıp muhayyerliğinde olduğu gibi külfet muhayyerliği tanınarak rızasının olup olmadığı kesin olarak ortaya çıkartılır.

Külfet muhayyerliği vasıf muhayyerliğinden farklıdır. Bu sebeple külfet muhayyerliği diye ayrı bir isimle belirtilmiştir. Vasıf muhayyerliği akitte zikredilen vasıf malda bulunmadığında müşteri ister bu durumdan fayda görsün ister ziyade bir külfet yüklenmesi gereksin iki durumda da onun akdi feshetme hakkı vardır. Külfet muhayyerliği ise ziyade miktar çıkması durumunda eğer bu miktar sebebiyle müşteri için ziyade bir külfet doğarsa onun akdi feshetme hakkı olur, ziyade bir külfet doğmazsa akdi feshetme hakkı yoktur. Bu yönüyle külfet muhayyerliği vasıf muhayyerliğinden ayrılır.

4.2.2. Üçüncü Görüşün Değerlendirmesi

Üçüncü görüşün deliline bakıldığında mefhûmü'l-muhalifi delil aldıkları

⁵¹ Ahmed Şahde Ebû Serhân - Ali Abdullah Ebu Yahya, "Feshu'l-icârati bi'l-'uzri fi'l-fikhi'l-İslâmî ve mevki'f'u'l-kânûni'l-medeni'l-Ürdüni", *Dirâsât-Ulûmu 'ş-şeria ve 'l-kanûn* 40/1 (2013), 116.

ya da miktarı malın aslına kıyas ederek *kıyası* delil edindikleri anlaşılır. Eğer bu iki delilden mefhûmü'l-muhalifin delaletine dayanıyorlarsa satıcının ve müşterinin akitte zikredilmeyen miktarı akdin kapsamı dışında tuttuklarını ve bunu da mefhûmü'l-muhalifin delaleti ile beyan ettiklerini söylemiş olurlar. Yani onların görüşüne göre “Beş yüz metrekare yedi bin liradır” lafızlarını söylemek aynı zamanda “Beş yüz metrekare olmayan yedi bin lira olmaz” şeklinde bir beyan olmuş olur. Eğer arsa altı yüz metrekare çıkmışsa bu durumda satıcı, beyanı ile fiyatın dışında tuttuğu yüz metrekare kısmı teslim etme ile karşı karşıya kalır. Taraflar akitte yüklenmeyeceğini beyan ettiği bir borç ile sorumlu tutulamaz. Çünkü bu rıza kuralına aykırıdır.

Mefhûmü'l-muhalifin delaletini delil almaları satıcının lehine olsa da müşterinin aleyhinedir. Karineden ârî mefhûmü'l-muhalif delili ile müşteriye bir borç yüklemek onu iki şahit veya bir ikrar mesabesinde bir delil kabul etmektir. Hâlbuki mefhûmü'l-muhalif delaleti kabul edilse bile bu delalet bir kişinin beyanıdır. Satıcı sözünün mefhûmü'l-muhalifini kastettiğini söylese de bu bir kişinin başka bir kişi üzerine borç iddiasında bulunmadır. Bir kişinin şahitsiz ve delilsiz bir şekilde bir kişi üzerine yaptığı sırf borç iddiası ile borç sabit olmaz. Nitekim bu hüküm *Mecelle*'nin 76. maddesinde “Beyyine müddei için yemin münkir üzerinedir” şeklinde kanunlaştırılmıştır.⁵²

Mefhûmü'l-muhalifin delaletine dayanmamışlarsa diğer ihtimal *kıyas* delilidir. Yani malın miktarını malın aslından sayıp ziyade miktara asıl muamelesi yapmışlardır. Çünkü malın aslının fiyatta karşılığının akitte zikredilmesi gerekir. Bu konuda ihtilaf yoktur. Aksi takdirde ma'dûmun satışı olur. Ziyade miktar malın aslı ise fiyatta karşılığı olmadığı için hükmü kendiliğinden ortaya çıkar. O da ziyade miktarın müşterinin değil satıcının olduğudur.

Miktar malın hem aslına hem vasfına benzemektedir. Aslına benzeme yönü malın aslının bir miktara sahip olmasıdır. VASFİNA benzeme yönü ise miktarın eksikliğinin malın kalitesini azaltması ziyadesinin ise malın kalitesini artırmasıdır. Hatta bazı özellikler malın miktarını artırsa bile vasıf olduğunda ihtilaf yoktur. Mesela arabanın silecekleri, teybi ve yedek lastiği gibi kısımları onun parçalarıdır dolayısıyla arabada bulunması onun ağırlık olarak miktarını artırır buna rağmen onun aslından değil vasfındandır. Bu durumda miktarın asıl mı vasıf mı olduğu bu eşitliği bozan bir karine ile ortaya çıkabilir. Çünkü ziyade miktarın asıl da vasıf da olması muhtemeldir. Bu karine de vasıf tarifinde verildiği gibi varlığının ve yokluğunun malın kalitesine etki edip etmemesi karinesidir. *Zarar görmeden bölünemeyen mallarda* ziyade miktar malın kalitesini artırmakta

⁵² *Mecelle*, md. 76.

yokluğu ise malın kalitesini düşürmektedir. Çünkü malın tümel faydasını artırmaktadır. Eğer miktar malın tümel faydasını artırıp onun kalitesine etki etmeseydi o zaman zarar görmeden bölünebilen mallarda olduğu gibi ziyade miktar malın aslından olurdu. Bu sebeple üçüncü görüş sahiplerinin malın miktarını zarar görmeden bölünemeyen mallarda malın aslı gibi görmeleri kuvvetli delilden yoksundur. Bu da o görüşün yanlış olduğunu gösterir.

4.2.3. Dördüncü Görüşün Değerlendirmesi

Dördüncü görüşün delilinin kıyas olduğu yukarda zikredilmişti. Buradaki kıyas icma edilen *ayıp muhayyerliği* meselesi üzerine yapılmıştır. Müşterinin satın aldıktan sonra malda ayıp çıkması ona akdi onaylama veya feshetme muhayyerliği vermektedir. Bu muhayyerliğin meşruluğunda ihtilaf eden olmamıştır. Ancak usulcüler arasında icma edilen mesele üzerine kıyasın olup olmayacağı konusunda ihtilaf vardır.⁵³ Bu ihtilafı bir kenara bırakıp icmaya kıyas caiz görülürse ayıp muhayyerliği meselesinde hükmün illeti; *mebi'* de onun kıymetine etki edecek bir kusur bulunmasıdır. Fakat bu illet fer' olan fiyatta yoktur. Çünkü maldaki ziyade miktar fiyatta bir noksanlık oluşturmamıştır. Yani malda ziyade miktar çıksa bile fiyatın kıymeti aynıdır. Mesela “Beş yüz metrekaarelik arsa yedi bin liradır” dense arsa akitten sonra altı yüz metrekaare çıksa yedi bin liranın kıymeti azalır, eksilmez. Bu sebeple satıcı fiyattaki olmayan bir ayıptan dolayı akdi feshetme hakkı elde edemez. Buradan yapılan kıyasın caiz olsa bile *kıyas ma'al fârik* olduğu görülmektedir. Kıyas ma'al fârik geçersiz bir delildir. Bu sebeple hükmün doğruluğunu göstermede bir dayanak olamaz. Şer'î dayanağı olmayan bir hüküm doğruluğuna delalet eden emarelerden yoksundur. Eğer başka bir delili yoksa bu durumda o hükme itibar edilmemesi gerekir.

4.2.4. Genel Değerlendirme

Delillerin açıklanması ve tartışması yapıldıktan sonra zarar görmeden bölünemeyen toptan fiyatlı mallarda satım akdi sonrası ziyade miktar çıkarsa yazara göre akit sahih, ziyade miktar müşterinin, akit satıcıya lâzım ve müşteriye ise külfet muhayyerliği sebebiyle gayri lâzımdır. Akdin sahih olmasının delili akdin mahallinde ve fiyatında nizaya götürecek bir cehaletin olmaması, satıcıya lâzım olmasının delili ziyade miktarın vasıf olması hasebiyle asıl ile beraber müşterinin mülkiyetine geçmiş olması ve müşteriye külfet muhayyerliği sebebiyle gayri lâzım olmasının delili ise müşterinin akitle yüklenmediği fazla bir külfet doğması bunun da rızayı sakatlamış olabileceği şüphesidir. Külfet muhayyerliği ayıp muhayyerliğine kıyas edilmiştir. Çünkü her ikisinde de müşteri akitte üstlenmeyi taahhüt

⁵³ Abdullah Kahraman, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: Rağbet, 2016), 161.

etmediği bir zarar ile karşı karşıyadır. Bu zarar müşterinin rızasının varlığında şüphe oluşturur. Bu şüphenin giderilmesi için muhayyerlik hakkı gerekir. Bu delillerin hepsi geride de geçtiği üzere nihayetinde rıza şartını koşan âyete ve vasıfların fiyatta karşılığı olmadığını fiyatta asılların karşılığı olduğunu bildiren “İyisi de kötüsü de eşittir” hadisine dayanır.

Diğer görüşlerin tercih edilmeme sebeplerine değerlendirmeleri yapılırken değinilmiştir. Bunun yanında üçüncü görüşün istidlal yaptığı karînesiz *mefhûmü'l-muhalif* delili *hadis* ve *örf* delili karşısında zayıf kalmaktadır. Bunun sebebi onun delilliliğinin ihtilaflı olması⁵⁴ ya da hücciyeti kabul edilse bile bir borç yüklemeye delilsiz iddia mesabesinde olmasıdır. Aynı şekilde karînesiz *mefhûmü'l-muhalif* delil alınmasının akit istikrarını bozucu bir sakıncası da vardır. Çünkü *mefhûmü'l-muhalif* delil alınsa akitten sonra akitte zikredilmeyen ama sonra ortaya çıkan vasıflar *mefhûmü'l-muhalife* binaen akde dâhil olmadığı öne sürülüp akit feshedilebilir. Bu şeriatın onayladığı akit örfüne ve geleneğine muhalif bir durumdur. Nitekim Hz. Osman (ö. 35/656), Talha b. Ubeydullah'a (ö. 36/656) sattığı bir arsanın bilmediği bazı özelliklerini akitten sonra öğrenmiş, zarar ettiğini düşünerek görme muhayyerliğine binaen akdi feshetmek istemiş ve Hz. Talha ise böyle bir hakkının olmadığını bu hakkın müşterinin olduğunu söyleyerek ona muhalefet etmiştir. Aralarında Cübeyr b. Mut'im'i (ö. 59/678-79) hakem tayin etmişler Cübeyr de Hz. Osman'ın görme muhayyerliğinin olmadığına hükmetmiştir.⁵⁵ Sahâbe arasında geçen bu olay malın sonradan bilinen vasıflarının satıcıya akdi feshetme hakkı vermediğini göstermektedir. Eğer böyle bir hak verilse her satıcı akitten sonra fark ettiği bir vasıftan dolayı akdi feshetme yoluna gider, bu da müşterinin hakkını ihlal olur.

Yine üçüncü görüş malın miktarını karine olmadan malın aslına benzetmiş birinci görüş ise karine ile vafına benzetmiştir. Karinenin olmaması üçüncü görüşün doğruluk ihtimalini düşürmüştür. Bunun yanında satıcının “Fazla olursa şu kadar daha fiyat fazla olur” diye kayıt koymaması ya da birim fiyatını belirlemeden toptan satması onun *ziyade miktara* bir fiyat biçmediğinin dolayısıyla ziyade miktarın satıcı nezdinde de vasıf olarak kaldığının bir işaretidir. Bu da satıcının, ziyade miktarın müşterinin mülkiyetine geçmesine razı olduğunu gösteren başka bir delildir.

⁵⁴ Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl*, thk. eş-Şeyḫ Ahmed 'İzzu 'Inâye (Dımaşk: y.y., 1419/1999), 2/39.

⁵⁵ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. 'Abdullâh et-Türkî (b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011), 11/19 (No. 10522); Ebû Ca'fer Ahmed b. Muḥammed el-Mıṣrî et-Taḥâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, thk. Muḥammed Zuhri en-Neccâr - Muḥammed Seyyid Câdilḥak (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 4/10 (No. 5507).

Dördüncü görüşe gelince bu görüş ziyade miktardan dolayı fiyattaki eksilmeyi ayıp sebebiyle *mebi*'deki eksilmeye kıyas etmiş ve hüküm olarak satıcıya muhayerlik hakkı vermiştir. Ancak bu kıyasta illet fer'e de olmadığı halde fer'e aynı hüküm verildiği için kıyas ma'al farik meydana gelmiş, bu da dördüncü görüşün yanlış olduğuna delalet etmiştir.

Görüş ve delillerin değerlendirilmesi neticesinde mezheplerin toptan fiyatlı mallarda ortaya çıkan ziyade miktarın hükmünü verirken rızayı sakatlayan hata arızasına dayanmadıkları görülmektedir. Çünkü miktarda artı yönde bir hata yapıldığı kabul edilse bu hata ya malın cinsinde ya da vasfında bir hata olur. Eğer cinsinde bir hata olduğu söylene bu durumda *ma'dûmun* satışı sebebiyle akit batıl olur,⁵⁶ vasfında bir hata olduğu söylene siygada zikredilen vasıf malda olmadığı için müşteriye vasıf muhayerliği verilmesi gerekir.⁵⁷ Üçüncü görüş hariç bu iki hükümden hiçbirisi görüşlerin hükümleri arasında beyan edilmemiş bunun yanında verilen hükümlerin delilleri açıklanırken hata gerekçesine dayandırılmamıştır. Üçüncü görüşte ise akdin batıl olduğu söylenmiş, Hanbelîler bunu doğrudan hata gerekçesine dayandırmışlardır. Hata akdin mahallinde tarafların ikisinin veya birisinin kastına muhalif bir farklılığın bulunmasıdır.⁵⁸ Kasıt siygadan anlaşılır. Bu sebeple siygada geçmeyen bir farklılığın mahalde bulunması hata olur. Bu da ancak onların mefhûmü'l-muhalifi delil alması ile iddia edilebilir. Yani onlara göre akitte malın miktarını “Yüz metrekaresi yüz bin lira” şeklinde zikreden satıcı aslında “Bundan fazlasını bu fiyata vermem”, “Kabul ettim” diyen müşteri de “Bundan geniş evi yüz bin liraya almam” şeklinde de ayrı bir açıklama yapmış sayılır. Sözün mefhûmü'l-muhalifin bir karine olmadan söz sahibi tarafından kastedildiğini söylemek delilsiz bir iddiadır. Delilsiz iddia başkası üzerine hak doğuramaz. Yani müşterinin ziyade miktarı satıcıya geri verme borcu mefhûmü'l-muhalif ile sabit olmaz. Bu sebeple üçüncü görüş sahiplerinin malın aslında hata yapıldığı iddiasıyla akdi batıl saymaları doğru değildir.

Makale yazarının benimsediği müşteri için külfet muhayerliği hükmü de hata gerekçesine dayanmamaktadır. Çünkü ziyade miktarın çıktığı mallarda zikredilen miktarlar malda mevcuttur. Akdin siygasında geçen miktar malda var olduğu için beyana muhalif dolayısıyla kasta muhalif bir durum olduğu açık değildir. Eğer bir mal kırmızı denip beyaz olduğu ortaya çıksaydı burada vasıfta hatanın olduğunu söyleyebilirdik. Çünkü kırmızılık

⁵⁶ Abdurrezzak Ahmed Senhûrî, *Maşâdiru'l-hağ fi'l-fikhi'l-islâmî* (b.y.: y.y, 1955), 2/113; Ali el-Hafif, *Ahkâmü'l-mu'âmelâti's-şer'iyye* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 2008), 255.

⁵⁷ Senhûrî, *Maşâdiru'l-hağ*, 2/117; el-Hafif, *Ahkâmü'l-mu'âmelâti's-şer'iyye*, 255.

⁵⁸ Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürânî, *Kitâbü'l-Ta'rifât*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1403/1983), “h t e”, 99.

vasfı malda mevcut olmadığı için malda beyana dolayısıyla kasta muhalif bir durum bulunmuş olurdu. Fakat elli kilo olduğu söylenen bir kavanozun altmış kilo olduğu ortaya çıksa siygada zikredilen elli kilo miktarı malda mevcut olduğu için beyana muhalif bir durum yoktur. Dolayısıyla malda *ziyade miktar* çıktığında hatadan bahsedilemez. Bunu söyleyebilmek için karine olmadan *mefhümü'l-muhalifi* delil almak gerekir ki bu da doğru bir istidlal yöntemi değildir.

SONUÇ

Zarar görmeden bölünebilen birim kıymetleri aynı olan toptan fiyatlı mallarda akitten sonra ortaya çıkan *ziyade miktar mebi*'in aslındandır. Çünkü ziyade miktarlar bu tür malların kalitesini artırmazlar. Malın aslı da fiyatta karşılığı yoksa müşterinin mülkiyetine intikal etmez. Akitte, ziyade miktarın fiyattaki karşılığı belirtilmediği için ziyade miktar satıcının mülkiyetinde kalmaya devam eder. Akdin hükmü sahihtir ve her iki taraf için lâzımdır. Çünkü ziyade miktar sebebiyle fiyat ve *mebi*'de tartışmaya götüren bir bilinmezlik oluşmadığı gibi taraflar da akitte razı oldukları borçlardan daha fazla bir borç yüklenmek ile sorumlu olmazlar. Bu da akdi ifsat etmeyi gerektirecek bir durumun olmaması demektir.

Zarar görmeden bölünebilen birim kıymetleri farklı olan toptan fiyatlı mallarda akitten sonra ortaya çıkan ziyade miktar birim kıymetleri aynı olan mallar gibi satıcındır. Çünkü ziyade miktar bu tür mallarda da onun kalitesini artırmadığı için malın aslındandır. Malın aslından olan bir ziyade miktar fiyatta karşılığı yoksa müşterinin mülkiyetine geçmez. Nitekim akitten sonra ortaya çıkan fazla miktarın akitte fiyatı belirtilmediği için ziyade miktar sayılmıştır. Akdin hükmü ise fâsittir. Çünkü ziyade miktarın malın hangi birimlerinden seçileceğinde niza ve tartışmaya götüren bir cehalet vardır. Satıcının menfaatine yarayan malın bir birimi müşterinin menfaatine uygun olmayabilir. Müşterinin menfaatine yarayan bir birimi de satıcının menfaatine uygun olmayabilir. Malın hangi biriminin eşit olarak müşteri ve satıcının menfaatine yaradığı bilinmediği için *mebi*'in bütün birimleri meçhul hale gelir ve bu sebeple akit feshedilir. Ancak müşteri ve satıcıdan birisi niza olmadan seçme hakkını diğerine verirse bu durumda cehalet ortadan kalkar ve akdi fâsit eden durum giderildiği için akit sahih ve lâzım hale dönüşür.

Zarar görmeden bölünemeyen toptan fiyatlı mallarda satım akidinde *ziyade miktar* çıkarsa akit sahih, ziyade miktar müşterinin, akit satıcıya lâzım, müşteriye ise külfet muhayyerliği sebebiyle gayri lâzımdır. Çünkü bu tür mallarda ziyade miktar vasıftır. Vasıf olmasının sebebi bu mallardaki miktarın ziyade olması durumunda ziyade miktarın malın kalitesini artırıyor eksik olması durumunda ise kalitesinin azaltıyor olmasıdır. Kalitesini artırıp eksiltmesinin alameti de vasfın varlığının malın *birimsel faydasından* farklı olan tümel faydasını artırmasıdır. Vasıf olduğu sabit olan

ziyade miktar malın aslına tabi olarak müşterinin mülkiyetine geçer. Akitte zikredilen *mebi*'nin aslında, vasfında ve fiyatta nizaya götürececek bir cehalet olmadığı için akit de sahih hükmünü alır. Akitte zikredilen vasfın akitten sonra ziyade olması müşteri için bazı ek külfetler getirebilir. Müşteri akitte zikredilen miktarın doğuracağı külfetleri yüklenmeyi taahhüt etmiştir. Ziyade miktarın doğrudan getireceği külfetler onun akitle yüklenmeyi taahhüt etmediği külfetlerdir. Bunları yüklenip yüklenmeyeceğinde şüphe vardır. Bu şüpheyi gidermek için ayıp muhayyerliğine kıyasla ona külfet muhayyerliği hakkı tanınmıştır. Eğer ziyade miktar ona ek bir külfet getirmese müşteriye muhayyerlik hakkı doğmaz ve akit onun için de lâzım olur.

Ziyade miktar, müşterinin görerek aldığı bir malda çıkmışsa ziyade miktarın hükümleri mal teslim edilirken veya edildikten sonra uygulanır. Eğer müşteri malı görmeden sipariş yoluyla almışsa ve malı teslim aldıktan sonra ziyade miktar olduğu ortaya çıkmışsa bu durumda da ziyade miktar hükümleri uygulanır. Çünkü ziyade miktar olup olmadığı, *mebi*' muayyen hale gelmeden anlaşılamaz. Malın muayyen hale gelmesi ise onu görmek ya da teslim almak suretiyle olur.

Araştırma toptan fiyatlı malların üç türündeki ziyade miktarı ve akde tesirini ele almıştır. Ancak *birim fiyatlı malların* aynı türlerindeki ziyade miktarın hükmü ve akde tesiri araştırılması gereken konulardandır.

KAYNAKÇA

Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Aḥmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.

Beyhaḳî, Ebû Bekir Aḥmed b. el-Hüseyyin b. 'Alî el-Hüseveirdî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. 'Abdullâh et-Turkî. 22 Cilt. b.y.: Merkezi Hicr, 1432/2011.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Şalâhiddîn b. Ḥâsen el-Ḥanbelî. *Keşşâfu'l-kınâ'an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Ceşşâş, Ebû Bekir Aḥmed b. 'Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*. thk. 'İşmetullâh 'Înâyetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut; Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Dârü's-Sirâc, 1431/2010.

Cevdet Paşa, Ahmed vd. *Mecelle-i aḥkâm-ı 'adliyye*. İstanbul: b.y., 1300.

Cürçânî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü'l-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1983.

Ebû Serhân, Ahmed Şaḥde - Ebu Yahya, Ali Abdullah. "Feşḥu'l-icârati bi'l-'uzri fi'l-fikhi'l-islâmî ve mevkıfu'l-kânûnî'l-medenî'l-Ürdünî". *Dirâsât-Ulûmu's-şer'ia ve'l-kanûn* 40/1 (2013), 111-121.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar, 3. Basım, 2010.

Ḥaddâdî, Ebû Bekir b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî el-Ḥanefî. *el-Cevheretu'n-neyyira 'alâ Muhtaşari'l-Ḳudûrî*. 2 Cilt. b.y.: el-Maṭba'atu'l-Ḥayriyye, 1322.

Hafif, Ali. *Aḥkâmu'l-mu'âmelâti's-şer'iyye*. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 2008.

Halîl b. Aḥmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Haşkefî, Alâ'üddîn Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed ed-Dîmeşkî. *ed-Durru'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-eḥşâr ve câmi'i'l-bihâr*. thk. 'Abdulmun'im Ḥalîl İbrâhîm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1423/2002.

Haydar, Ali. *Dürerü'l-ḥukkâm şerhu Mecelleti'l-aḥkâm*. İstanbul: DİB yayınları, 2. Basım, 2017.

İbn 'Arefe, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Muḥammed b. 'Arefe el-Vergumî et-Tûnusî. *el-Muhtaşaru'l-fikḥî*. thk. Ḥâfîz 'Abdurrahmân Muḥammed Ḥayr. 10 Cilt. b.y.: y.y., 1435/2014.

İbn Ebî Zeyd, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Ebî Zeyd el-Ḳayravânî. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevveneti min ğayrihâ mine'l-ümmehât*. thk. Heyet. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.

İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Aḥmed b. Fâris el-Ḳazvîni. *Mu'cemu mekâyisi'l-luġa*. thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1979.

İbn Ḳudâme el-Maḳdisî, Ebû Muḥammed Muvaffaḳuddîn 'Abdullâh b. Aḥmed b. Muḥammed b. Kudâme el-Cemmâ'îlî. *el-Muġni*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî - 'Abdulfettâḥ Muḥammed el-Ḥulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muḥammed el-Mısrî. *el-Baḥru'r-râik şerhu Kenzi'd-daḳâik*. 8 Cilt. b.y.: Dâru İḫyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 2. Basım, 1422/2002.

İbn Nüceym, Sirâcüddîn 'Ömer b. İbrâhîm b. Muḥammed el-Mısrî. *en-Nehru'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. thk. Aḥmed 'Azv 'Înâye. 3 Cilt. b.y.: y.y., 1422/2002.

İbn Reşîk el-Malikî, Hüseyin. *Lübâbü'l-maḥşûl fi 'ilmi'l-'uşûl*. Dubai: Darü'l-Buḫûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İḫyâi't-Türâs, 2001.

İbn Rüşd el-Cedd, Ebu'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Rüşd el-Ḳurtubî. *el-Beyân ve't-taḥşîl ve's-şerḥ ve't-tevcîḥ ve't-'alîl li'mesâili'l-Müsteḥraçe*. thk. Muḥammed Ḥaccî vdğr. 2 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.

İbnü'l-Berâzî'î, Ebû Sa'îd Ḥalef b. Ebi'l-Ḳâsım Muḥammed el-Ezdî. *et-Tehzîb fi'ḥtişâri'l-Müdevvene*. thk. Muḥammed Emîn. 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Buḫûs, 1423/2002.

İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin Muḥammed b. Abdulvâhid. *Fethu'l-ḳadîr*. 10 Cilt. b.y.: Darü'l-Fikr, ts.

İbn Yûnus, Ebû Bekir Muḥammed b. 'Abdullâh b. Yûnus eṣ-Şıkillî. *el-Câmi' li mesâ'ili'l-Müdevvene*. 24 Cilt. b.y.: y.y., 1434/2013.

'İmrânî, Ebü'l-Hüseyin Yaḫyâ b. Ebi'l-Ḥayr b. Sâlim el-'İmrânî el-Yemenî eṣ-Şâfi'î. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eṣ-Şâfi'î*. thk. Ḳâsım Muḥammed en-Nûrî. 13 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1421/2000.

İşḫâḳ el-Kevsec, Ebû Ya'ḳûb İşḫâḳ b. Mansûr b. Behrâm el-Mervezî. *Mesâilü'l-İmâm Aḥmed ve İşḫâḳ b. Râheveyh*. 9 Cilt. Medine: 'İmâdetu'l-Baḫşi'l-'İlmî, 1425/2002.

Kahraman, Abdullah. *Fıkḫ Usulü*. İstanbul: Raġbet, 4. Basım, 2016.

Qarâfî, Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. İdrîs. *ez-Zahîre*. thk. Muḥammed Ḥaccî. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

Kâsânî, 'Alâ'üddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut :Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Lecne. *Mecelletü'l-ahkâmi'l-'adliyye*. thk. Necib Huvaveynî. Karaçi: Nur Muhammed Karhane Ticareti Kütüb, ts.

Mergînânî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Ebû Bekir el-Ferġânî. *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*. thk. Ṭallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, ts.

Mollâ Hüsrev, Muḥammed b. Ferâmerz b. 'Alî. *Dürerü'l-ḥukkâm şerhu Ğureri'l-'ahkâm*. 2 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'î'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.

Müslim, Ebû'l-Ḥasen Müslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nisâbüri. *Şaḥihu Müslim*. thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1374/1955.

Mustafa, İbrahim vd. *Mu'cemü'l-vasîf*. b.y.: Daru'd-Da've, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*. b.y.: y.y., ts.

Râfi'î, Ebû'l-Ḳâsım 'Abdulkerîm b. Muḥammed b. 'Abdulkerîm el-Ḳazvînî. *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*. thk. 'Alî Muḥammed 'Avd - 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd. 13 Cilt. Beyrut: y.y., 1417/1997.

Senhûrî, Abdurrezzak Aḥmed. *Maşâdiru'l-ḥaq fi'l-fikhi'l-İslâmî*. b.y.: y.y, 1955.

Seraḥsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsût*. thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1421/2000.

Şevkânî, Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed el-Yemenî. *İrşâdu'l-fuḥûl ilâ tahkiki'l-ḥakki min 'ilmi'l-uşûl*. thk. eş-Şeyḥ Aḥmed 'İzzu 'İnâye. 2 Cilt. Dımaşk: y.y., 1419/1999.

Şeybânî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. el-Ḥasen. *el-Aşl*. thk. Muḥammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2012.

Şeyḥzâde, 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. Süleymân Dâmâd Efendî. *Mecma'u'l-'enhur fi şerhi Mülteka'l-'ebhur*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, ts.

Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî. *el-Muhezzeb fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. 3 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Ṭahâvî, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed el-Mısrî. *Şerhu Me'âni'l-âşâr*. thk. Muḥammed Zuhrî en-Neccâr - Muḥammed Seyyid Câdilḥaq. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.

Zeyle'î, Ebû Muḥammed Cemâl ed-Dîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muḥammed. *Naşbu'r-râye li'eḥâdîsi'l-Hidâyeti me'a ḥâşiyetihî Buġyeti'l-elme'î fi taḥrici'z-Zeyle'î*. thk. Muḥammed 'Avvâme. 4 Cilt. Beyrut; Cidde: Müessesetu'r-Reyyân li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri; Dârü'l-Kıble li's-Şekâfeti'l-İslâmiyyeti, 1418/1997.

